

Wederkerigheid van steun in de opvoeding in migrantengezinnen in Nederland

Jonne Groot

3300234

Masterthesis Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken

Universiteit Utrecht, juni 2009

Thesisbegeleider: Prof. Dr. Mariëtte de Haan

Wederkerigheid van steun in de opvoeding in migrantengezinnen in Nederland

Jonne Groot

Universiteit Utrecht - 30 juni 2009

Samenvatting

Met dit onderzoek is inzicht verkregen in de organisatie van steun in niet-westerse migrantengezinnen, in vergelijking met Nederlandse middenklasse gezinnen waarin de steun over het algemeen kindgecentreerd is. De onderzoeksgegevens zijn verzameld middels interviews met ouders en kinderen in de basisschoollleeftijd uit 33 migrantengezinnen. Uit de resultaten is naar voren gekomen dat de migrantengezinnen een afwijkend patroon laten zien met betrekking tot steun in het gezin, dat zich kenmerkt door een wederkerige relatie tussen ouders en kind. Kinderen in migrantengezinnen hebben een belangrijke rol in het steunen van hun ouders. Tevens blijkt de rol van oudere kinderen in het gezin ten opzichte van de jongere van grote invloed. Grotere gezinnen blijken significant meer af te wijken van het steunmodel in Nederlandse middenklasse gezinnen.

INLEIDING

Sinds de jaren '60 van de vorige eeuw neemt het aantal niet-westerse migranten in Nederland toe. In de literatuur over opvoeding in migrantengezinnen wordt veelal beschreven dat migrantenouders in Nederland bepaalde waarden van de opvoedingspraktijk heroverwegen. Een van die waarden is de steun van ouders voor kinderen. Door de migratie lijkt er een verandering plaats te vinden in de wijze waarop ouders en kinderen elkaar steunen (Delgado-Gaitan, 1994). Vóór de migratie lijkt er vooral een situatie te zijn waarin er wederzijdse steun plaatsvindt tussen ouders en kinderen. In de periode na de migratie lijkt het te verschuiven naar een situatie waarin de ouders (met name) de kinderen steunen. Dit laatste lijkt meer op een westerse manier van opvoeden waarbij het kind centraal staat in het gezin.

De groep niet-westerse allochtonen in Nederland is ontstaan door de komst van arbeidsmigranten in de jaren zestig en zeventig vanuit Turkije en Marokko en vluchtelingen vanuit verschillende landen (Castles & Miller, 2009). Dit zorgde voor een toename van het aantal niet-westerse allochtonen in Nederland. In 2008 woonden in Nederland 1.7 miljoen niet-westerse allochtonen, waarvan 1 miljoen van de eerste generatie en 700.000 van de tweede generatie (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008; Dagevos & Gijsberts, 2007). De meerderheid is afkomstig uit Turkije, Marokko, Suriname of De Nederlandse Antillen. Deze groep migranten in Nederland is een belangrijke groep omdat blijkt dat uit deze groep relatief veel problemen voortkomen zoals achterstanden, werkloosheid en criminaliteit (Dagevos & Gijsberts, 2007)

Deze studie probeert inzicht te verschaffen in de organisatie van steun binnen migrantengezinnen. Hoe ervaren ouders en kinderen de steun die ze aan elkaar geven en van elkaar ontvangen en op welke manier wordt er steun verleend? Hierbij gaat het bijvoorbeeld over de hulp en begeleiding die ouders aan hun kinderen geven bij het maken van huiswerk of andere schoolactiviteiten. Anderzijds gaat het om de taken die kinderen hebben in het gezin om de ouders te ondersteunen, bijvoorbeeld bij hun werk of in het huishouden.

THEORETISCH KADER

Culturele verschillen in de opvoeding

Om inzicht te krijgen in de socialisatie en opvoeding van kinderen in migrantengezinnen in Nederland, is het belangrijk kennis te hebben van de opvoedingsgewoonten en de cultuur van de landen van herkomst. Opvoedingswaarden en opvoedingsstijlen verschillen per cultuur en etnische achtergrond (Eldering, 2002). Deze achtergrond is van invloed op de wijze waarop ouders hun kinderen opvoeden. Schoorl (1993, zoals beschreven in Eldering, 2002) maakt onderscheid tussen intentioneel en functioneel opvoeden. Intentioneel opvoeden is een bewust proces waarin ouders sturend optreden, bijvoorbeeld door straf of beloning. Ouders handelen met de intentie om het kind zo goed mogelijk op te voeden. Functioneel opvoeden gebeurt juist onbewust en vindt bijvoorbeeld plaats door het goede voorbeeld te geven door respectvol te zijn voor je medemens. De opvoeding in autochtone Nederlandse gezinnen is over het algemeen intentioneel en kenmerkt zich door een situatie waarin het kind centraal staat. Het belang van het kind staat voorop en de opvoeding en ontwikkeling van het kind wordt als een rationeel en bewust proces gezien. Ouders zijn zich bewust van hun rol in de opvoeding van hun kinderen (Eldering, 2002; De Haan, 2008). In niet-westerse culturen zijn ouders juist veel minder bewust bezig met het opvoeden van hun kinderen, de opvoeding is hier juist meer functioneel (Eldering, 2002). Het doel van de opvoeding en de ontwikkeling is vaak meer op overleven gericht en er is een gezinssituatie waarin de ouder meer centraal staat (De Haan, 2008). In tegenstelling tot ouders in westerse culturen voelen deze ouders zichzelf niet verantwoordelijk voor bijvoorbeeld het bijbrengen van schoolse vaardigheden en het ondersteunen van hun kinderen bij het onderwijs. De ouders, vaak zelf laag opgeleid, zien dit als een taak van de school (Eldering, 2002; Denessen, 1999). Voor dit functionele opvoedingspatroon geeft Eldering (2002) twee redenen. Ten eerste bestaat er in deze niet-westerse culturen vaak een vastgelegd rollenpatroon, waardoor er voor een kind al een toekomstige rol is toebedeeld. Men ziet een goede opvoeding niet als een middel om daar invloed op uit te oefenen. Ten tweede noemt Eldering dat deze ouders door hun vaak minder goede sociaal economische situatie met name bezig zijn met overleven. Opvoeden bestaat dan vaak vooral uit voeden en verzorgen. Orellana (2001) verklaart dit functionele opvoedingspatroon doordat er in niet-westerse gezinnen anders aangekeken wordt tegen de rol van kinderen in het gezin. Kinderen worden gezien als onmisbare gezinsleden en hebben een belangrijke rol in het huishouden. Dit in

tegenstelling tot westerse gezinnen waar de kinderen afhankelijk zijn van de hulp en zorg van hun ouders en in een beschermde omgeving opgroeien. Niet alleen de opvoeding verloopt minder bewust in niet-westerse gezinnen, ook de keuze voor het krijgen van kinderen is minder bewust dan in westerse middenklasse gezinnen. Dit blijkt ook uit onderzoek van Jonkers (2003) onder Marokkaanse moeders. Veel van deze moeders vonden het vanzelfsprekend om kinderen te krijgen wanneer je trouwt; “kinderen krijgen is net zo vanzelfsprekend als eten, drinken, slapen en ademhalen”.

Naast verschillen tussen functioneel opvoeden en intentioneel opvoeden wordt ook onderscheid gemaakt tussen een collectivistische en een individualistische opvoedingssituatie. In westerse (voornamelijk Europese en Amerikaanse) gezinnen bestaan voornamelijk individualistische opvoedingssituaties. Het zijn vaak kleine gezinnen die op zichzelf staan. Autonomie en onafhankelijkheid zijn belangrijke opvoedingsdoelen (Bugental & Grusec, 2006; Doolaard & Leseman, 2008). In niet-westerse culturen bestaan vaak collectivistische opvoedingssituaties waar ‘extended families’ heel normaal zijn. Extended families zijn grote gezinnen waar meerdere generaties bij elkaar in een huis wonen en waar gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van de kinderen wordt genomen. Oudere broers en zussen hebben hier ook een grote rol in de opvoeding (Rogoff, 2003).

Of er sprake is van een collectivistische of een individualistische opvoedingssituatie, is van invloed op het socialisatieproces van een kind in een gezin. Socialisatie is het leerproces van een individu waarin het leert om te gaan met gebeurtenissen in zijn sociale omgeving (Bugental & Grusec, 2006; Levine, 2003). De socialisatie van kinderen is een onderdeel van de opvoeding en is cultuurgebonden. Ouders spelen een belangrijke rol bij de socialisatie van hun kinderen. Vroeger dacht men dat socialisatie een eenzijdig proces was van ouders en gemeenschap naar het kind. Kinderen werden gezien als passieve ontvangers van allerlei invloeden. Nu weten we dat kinderen evenzogoed invloed uitoefenen op hun ouders en hun omgeving (Bugental & Grusec, 2006). Ouder en kind hebben een reciproque invloed op elkaar.

Opvoedingsstijlen en opvoedingsgedrag komen voort uit doelen die ouders met de opvoeding willen bereiken. Tussen allochtonen en autochtonen in Nederland bestaan er verschillen in de opvoedingsdoelen die ouders nastreven (Janssens, Pels, Deković & Nijsten, 1999). Pels (2004) omschrijft opvoedingsdoelen als algemene achterliggende criteria aan de hand waarvan opvoeders keuzes maken en waardoor zij zich laten leiden in hun handelen ten opzichte van hun kinderen. Levine (2003) is van mening dat er drie verschillende opvoedingsdoelen bestaan die elkaar op hiërarchische wijze opvolgen. Pas als het eerste opvoedingsdoel bereikt wordt, komt het volgende doel in zicht. Als eerste noemt hij gezondheid en fysiek sterk genoeg zijn om te kunnen overleven. Als tweede noemt hij dat kinderen zich zodanig ontwikkelen dat ze zichzelf als volwassene financieel kunnen onderhouden. Als derde en hoogste opvoedingsdoel noemt hij het bewerkstelligen van een optimale ontwikkeling van het kind op allerlei gebieden, zoals bijvoorbeeld intellectueel en emotioneel. In de Europees-Amerikaanse cultuur, die individualistisch is, streven ouders ernaar hun kinderen op te voeden tot een

onafhankelijke en zelfstandige volwassene (Richman, Miller, & Solomon, 1988, zoals beschreven in Rogoff, 2003). In niet-westerse culturen streeft men juist naar conformiteit (Janssens et al., 1999) en is het belangrijk dat kinderen opgroeien tot een volwassene die betrokken is bij zijn familie en later ook zijn eigen ouders zal verzorgen.

Sociale steun binnen het gezin

Opvoedingsdoelen en opvoedingsstijlen zijn van invloed op de wijze waarop sociale steun is georganiseerd in een gezin. Het begrip sociale steun is de laatste decennia vaak onderwerp geweest van onderzoek, zowel empirisch als theoretisch. Sociale steun bestaat uit twee aspecten; als eerste gaat het om interactie en wisselwerking tussen personen, als tweede gaat het erom dat die interactie zich richt op de vervulling van sociale basisbehoeften van de ontvanger. De mate en de vorm van sociale steun die wordt ervaren, blijkt een belangrijke relatie te hebben met iemands welbevinden (Nederlands Jeugdinstituut, 2008; Van Sonderen, 1993) en is bepalend voor het ontstaan van psychische of fysieke problemen na bijvoorbeeld ingrijpende gebeurtenissen in het leven (Van der Ploeg, 2007).

Van Sonderen (1991) noemt zes typen van sociale steun. Als eerste noemt hij *alledaagse emotionele ondersteuning* en als tweede *emotionele ondersteuning bij problemen*. Emotionele ondersteuning ontvang je bijvoorbeeld als anderen je troosten, je opvrolijken of een luisterend oor bieden. Als derde type noemt hij *waarderingsteun*. Van sociale steun in de vorm van waardering is sprake als anderen je complimenten geven, je in vertrouwen nemen of je advies opvolgen. Als vierde type noemt Van Sonderen *instrumentele ondersteuning*. Hierbij gaat het erom dat anderen je in praktische zin ondersteunen. Bijvoorbeeld door je iets te lenen of je te helpen. Als vijfde type wordt *social companionship* (gezelschap) genoemd. Sociale steun in de vorm van gezelschap betreft situaties dat mensen er voor elkaar zijn, via de telefoon of op bezoek. Het zesde en laatste type van sociale steun is de *informatieve ondersteuning*. Als anderen laten merken wat zij van je verwachten, opbouwende kritiek geven, je laten begrijpen waarom je iets niet goed deed of andere informatie over je gedrag geven, dan is dit sociale steun in de vorm van informatieve ondersteuning.

Sociale steun bestaat in een sociaal netwerk. In dat sociale netwerk zijn er zowel ontvangers en aanbieders van sociale steun (Savelkoul, 2007). Sociale steun kan ook wederkerig zijn, iemand is dan zowel ontvanger als aanbieder van sociale steun (Nederlands Jeugdinstituut, 2008). Sociale steun is een veelzijdig begrip. Het omvat vele kenmerken en komt voor in verschillende contexten. In de context van dit onderzoek gaat het om sociale steun die plaatsvindt binnen gezinnen en dan met name tussen ouder en kind. Daarbij wordt met name gekeken naar hoe de steun eruit ziet binnen migrantengezinnen en de verschillen die er zijn wanneer je deze gezinnen vergelijkt met westerse middenklasse gezinnen.

Groenendaal en Deković (2000) beschrijven opvoeding als het gedrag dat de primaire verzorgers (ouders) in de dagelijkse omgang met hun kind vertonen en dat expliciet gericht is op het kind. Opvoedingsgedrag bestaat vervolgens uit twee dimensies; *ondersteuning* en *controle* (Gerris,

Van Boxtel, Vermulst, Janssens, Van Zutphen, & Felling, 1992). Met *ondersteuning* wordt het bieden van verzorging en een beschermende omgeving bedoeld. En daarnaast het stimuleren van de ontwikkeling, de overdracht van normen en waarden en het bieden van structuur. Het gaat zowel om fysieke als emotionele ondersteuning. Met *controle* wordt het gedrag van de ouders bedoeld om het gedrag van het kind te reguleren. Bijvoorbeeld door het handhaven van regels en het aanleren van verantwoordelijk gedrag en zelfstandigheid van het kind. Deze dimensies worden gebruikt om de kwaliteit van de opvoeding in gezinnen te beoordelen (Groenendaal & Deković, 2000). Het blijkt dat een problematische opvoeding zich o.a. kenmerkt door gezinssituaties waar een gebrek aan ondersteuning van de ouders bestaat en waar de ouders weinig betrokken zijn naar hun kinderen. De relatie die kinderen met hun ouders hebben is van belang voor hun latere ontwikkeling. Een goede relatie waarin ouders hun kinderen steun bieden, heeft een belangrijk positief effect op de ontwikkeling van eigenwaarde en sociale vaardigheden (Helsen, Vollebergh & Meeus, 2000) en is van belang omdat het een bron kan zijn voor steun en veiligheid (Merz, 2008).

In Nederlandse middenklasse gezinnen, waarin het kind centraal staat, bestaat er over het algemeen een eenzijdige steunrelatie die zich richt van de ouders op het kind. Uit onderzoek van Rispen, Hermanns en Meeus (1996) blijkt dat Nederlandse ouders de opvoeding zien als een belangrijk middel om de ontwikkeling van kinderen positief te beïnvloeden. De ouders uit dit onderzoek zien de persoonsvorming van hun kinderen als doel van de opvoeding. De onderzoekers typeren het opvoedingsklimaat als 'warm' en ondersteuning is een belangrijke dimensie van de opvoeding. Kinderen uit Nederlandse middenklasse gezinnen hoeven hun ouders nauwelijks te steunen of te helpen. Vaak bestaat deze steun uit niet substantiële, eenvoudige taken in het huishouden die weinig belastend zijn, zoals het opruimen van de eigen slaapkamer en het afruimen van de eettafel.

Orellana (2001) heeft onderzoek gedaan naar de wijze waarop Mexicaans-Amerikaanse immigrantenkinderen hun ouders ondersteunen in het huishouden. Dit komt in deze gezinnen veel vaker voor dan in Nederlandse middenklasse gezinnen, ook de taken die zij hebben zijn anders. Uit het onderzoek van Orellana blijkt dat wanneer kinderen hun ouders helpen bij dagelijkse taken in het huishouden en bijvoorbeeld het zorgen voor hun broertjes en zusjes, dit onderdeel is van een informeel leerproces dat hun ontwikkeling ten goede komt. Kinderen die helpen in het gezin leren veelal door volwassenen en oudere broers en zussen te observeren, naar ze te luisteren en ze te imiteren (Rogoff, 2003). Deze visie op leren en opgroeien in het gezin is tegengesteld aan de westerse visie waar juist de gedachte heerst dat kinderen bewust onderwezen moeten worden, mogen spelen en niet hoeven te werken (Orellana, 2001). Uit het onderzoek van Orellana (2001) blijkt ook dat meisjes en jongens in deze gezinnen in verschillende mate meehelpen met huishoudelijke taken. Meisjes helpen vaker in het huishouden en vertalen vaker voor hun ouders dan jongens.

Ook in veel migrantengezinnen in Nederland bestaat er een situatie waarin oudere broers en zussen de rol van 'opvoeder' op zich nemen (Van der Hoek, 1995). Van der Hoek en Kret (1992, in Van der Hoek, 1995) hebben onderzoek gedaan naar de opvoeding van Marokkaanse tienermeisjes en

ontdekten dat er in deze gezinnen een belangrijke opvoedersrol was voor oudere broers en zussen. Er is dan sprake van 'sibling care'. Van der Hoek verstaat hieronder 'alle vormen van socialisatie, training en routineverantwoordelijkheden die een kind voor een ander kind kan aannemen'. Over Marokkaanse tienermeisjes schrijft Van der Hoek dat wanneer zij niet op school zitten en veel tijd thuis doorbrengen, ze vaak worden betrokken in de huishouding, de zorg voor de jongere kinderen en het ontvangen van bezoek.

Invloed van de migratie op het gezin

Na de migratie krijgen gezinnen te maken met verschillen tussen de cultuur van het land van herkomst en hun nieuwe land. Na verloop van tijd vindt er een acculturatieproces plaats. Met acculturatie wordt een verandering van de eigen cultuur bedoeld die ontstaat door contacten met een andere cultuur. Dit is een langdurig veranderingsproces dat beïnvloed wordt door culturele kenmerken van de groeperingen, maar ook door de houding van de migranten ten aanzien van de acculturatie en de mate waarin ze participeren in de nieuwe samenleving (Eldering, 2002).

Ook de opvoeding en de wijze waarop steun is georganiseerd verandert als gevolg van het migratieproces. Merz (2008) schrijft dat immigratie verandering kan brengen in de balans tussen een collectivistische en een individualistische oriëntatie op de opvoeding. Uit Amerikaanse onderzoeksliteratuur blijkt dat immigranten zich na verloop van tijd aanpassen aan de nieuwe situatie. In Amerika bestaat er een grote groep Mexicaanse immigranten. Bacallao en Smokowski (2007) deden onderzoek naar de veranderingen in deze Mexicaans-Amerikaanse gezinnen na migratie. Deze gezinnen kenmerkten zich door een hele sterke familieband waar ouders en kinderen zeer betrokken zijn met elkaar. Als gevolg van de immigratie veranderde de gezinssituatie. De ouders kregen na de migratie veel vaker hulp van hun kinderen. Doordat de ouders vaak Spaans spraken en geen Engels, maar hun kinderen wel, hielpen de kinderen hen bij allerlei taken zoals het betalen van rekeningen en het vertalen van belangrijke gesprekken. Hierdoor veranderde de rol van deze kinderen in het gezin en hun positie ten opzichte van de ouders. Deze kinderen voelden zich een soort schakel tussen twee culturen (Bacallao & Smokowski, 2007; Suárez-Orozco & Suárez-Orozco, 2001)

Het blijkt dat naarmate de migratie langer geleden is het acculturatieproces sneller vordert. Delgado-Gaitan (1994) onderzocht de verschillen tussen de generaties Mexicaans-Amerikaanse migrantengezinnen met betrekking tot de ontwikkeling en opvoeding van jonge kinderen. Ze keek naar de verschillen tussen recent geïmmigreerde gezinnen en gezinnen die al langere tijd in de Verenigde Staten (VS) woonden. Er blijkt een verandering te ontstaan van opvoedingswaarden die in het land van herkomst belangrijk waren naar waarden die in de VS belangrijk zijn. In de gezinnen die nog maar kort in de VS woonden was het begrip interdependentie een belangrijke waarde in de opvoeding, waarmee wordt bedoeld dat van deze kinderen verwacht wordt dat ze steun verlenen in het gezin maar deze ook ontvangen. Dit is kenmerkend voor een collectivistische cultuur zoals in Mexico. Naarmate gezinnen langer in de VS woonden, kenmerkte de opvoeding zich meer door het bijbrengen van

zelfvertrouwen en onafhankelijkheid, wat juist meer kenmerkend is voor een individualistische cultuur, zoals in de VS.

Hoe het acculturatieproces verloopt, verschilt per gezin. Dit is afhankelijk van het karakter van de persoon, leeftijd, taalvaardigheden, inzet, de sociale omgeving en familie (Merz, 2008). In Nederland bestaat inmiddels een groot deel van de migrantenpopulatie al uit de tweede generatie (41 %) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008) en is dus zelf in Nederland geboren. Hun kinderen zullen ook weer in Nederland opgroeien. Ook uit Nederlands onderzoek (Pels, 1998) blijkt dat de organisatie van steun in migrantengezinnen verandert naarmate de gezinnen langer in Nederland wonen. Dit heeft te maken met het feit dat de verhouding tussen ouders en kinderen verandert. Ouders van jongere generaties en hoger opgeleide ouders hebben steeds meer een open en gelijkwaardige relatie met hun kinderen. Daarnaast nemen ze steeds vaker de rol op zich om hun kinderen te stimuleren bij hun ontwikkeling. Ze zien dat niet meer alleen als een taak van de school en proberen hun kinderen thuis te ondersteunen bij het doen van huiswerk.

Een andere tendens die van invloed is op de organisatie van steun in de gezinnen is het steeds kleiner worden van de gezinnen. De tweede generatie migranten geeft meer en meer de voorkeur aan kleinere gezinnen (Pels en De Haan, 2003). Jonkers (2003) geeft hiervoor de volgende verklaringen; er is geen dringende materiële noodzaak meer omdat het niet meer nodig is dat kinderen de ouders op latere leeftijd in hun levensonderhoud voorzien, ouders beginnen later aan kinderen krijgen omdat de vrouwen hun opleiding eerst af willen maken, kinderen kosten veel geld, ze hebben te krappe woonruimte voor een groot gezin en ze willen al hun kinderen voldoende aandacht kunnen geven. Deze verklaringen passen duidelijk bij de transitie van een functionele naar een intentionele opvoeding.

Onderzoeksopzet

Door middel van dit onderzoek wordt inzicht verkregen in de wijze waarop de onderlinge steun van ouders en kinderen binnen migrantengezinnen georganiseerd is. Hierbij gaat het om de mate van wederkerigheid van steun tussen ouders en kinderen en hoe zij dit ervaren. En daarnaast of er verschil is binnen gezinnen in de wijze waarop steun ervaren wordt door de ouders en hun kinderen. Het is interessant om zowel naar de visie van de ouder als het kind te kijken voor wat betreft de organisatie van steun in het gezin, omdat hier mogelijk verschillen tussen bestaan. Daarnaast wordt inzicht verkregen in het verschil in organisatie van steun tussen migrantengezinnen en Nederlandse middenklasse gezinnen, volgens wat deze laatste betreft zoals beschreven in de wetenschappelijke literatuur. Verwacht wordt dat kinderen en ouders van deze migrantengezinnen een hogere mate van wederkerige steun bieden dan in westerse middenklasse gezinnen en dat de steun in westerse middenklasse gezinnen vooral gericht is op de kinderen.

De vraagstelling voor dit onderzoek luidt als volgt: “Hoe wordt steun in migrantengezinnen georganiseerd en verschilt dit met de wijze waarop steun is georganiseerd in westerse middenklasse gezinnen?”

Hieruit voortvloeiend zijn de volgende vijf onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Hoe omschrijven migrantenkinderen de organisatie van steun in hun gezin?
2. Hoe omschrijven ouders in migrantengezinnen de organisatie van steun in hun gezin?
3. In welke mate en op welke wijze verschilt de omschrijving van de ouders en hun kinderen van elkaar?
4. Verschilt de organisatie van steun binnen migrantengezinnen met de organisatie van steun in Nederlands gezinnen zoals beschreven in de wetenschappelijke literatuur?
5. Wat is de relatie tussen een tweetal achtergrondvariabelen (gezinsgrootte en het opleidingsniveau van de ouders) met de mate van afwijking van het steunmodel in Nederlandse middenklasse gezinnen?

METHODE VAN ONDERZOEK

Onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestond uit 38 migrantengezinnen waarvan de ouders in een niet-westers land geboren zijn. Zowel de ouder(s) als een van de kinderen uit het gezin zijn betrokken in het onderzoek. Van de 38 kinderen die zijn geïnterviewd zijn 33 interviews gebruikt voor de analyse. Er zijn vijf interviews niet meegenomen omdat dit kinderen waren met een Nederlandse achtergrond en die werden in het onderzoek niet betrokken. De kinderen hadden een gemiddelde leeftijd van 11 jaar en zaten allemaal in groep zeven of groep acht van de basisschool.

Van 28 gezinnen zijn ook de ouders geïnterviewd. Hiervan zijn er 25 meegenomen in het onderzoek. Het grootste gedeelte van de ouders heeft een Nederlands-Marokkaanse achtergrond. Alle ouders behoren tot de eerste generatie allochtonen in ons land¹, één moeder uitgezonderd, zij heeft een Marokkaanse achtergrond maar is wel in Nederland geboren. Van de moeders en de vaders is respectievelijk 67.9 procent en 60.7 procent in Marokko geboren. De overige ouders uit de steekproef zijn geboren in Angola, Aruba, China, Curaçao, Ghana, Koerdistan, Maleisië, Pakistan, Thailand en Turkije. De vaders hadden een gemiddelde leeftijd van 44 jaar, met een minimum leeftijd van 35 jaar en een maximum leeftijd van 59 jaar. De moeders waren gemiddeld 41 jaar, met een minimum leeftijd van 30 jaar en een maximum leeftijd van 67 jaar.

In Tabel 1 is te zien hoe groot de gezinnen uit de steekproef waren. De gezinnen uit de onderzoeksgroep bestonden uit gemiddeld 5.21 kinderen en zijn relatief groot in vergelijking met de norm in de Nederlandse gezinnen. In 2003 bestond een gezin in Nederland uit gemiddeld 2.3 kinderen

¹ Personen geboren in het land van herkomst.

(Eurostat, 2008). Van de gezinnen uit de steekproef bestaat 60 procent uit meer dan vier kinderen. Tabel 2 geeft weer welke posities de kinderen uit de onderzoeksgroep innemen in het gezin. Logischerwijs hebben de meeste kinderen meerdere oudere broers en/of zussen omdat ze nog de basisschoolleeftijd hebben.

Tabel 1: *gezinsgrootte met aantal kinderen in het gezin*

Aantal kinderen in het gezin	Frequentie (N)	Percentages (%)
1	1	3.0
2	2	6.1
3	3	9.1
4	7	21.2
5	8	24.2
6	6	18.2
7	1	3.0
8	1	3.0
9	1	3.0
10	3	9.1
<i>Totaal</i>	33	100

Tabel 2: *Positie kinderen in het gezin*

Positie	Frequentie (N)	Percentage (%)
1 (<i>jongste</i>)	6	18.2
2	8	24.2
3	8	24.2
4	6	18.2
5	3	9.1
6	1	3.1
7	1	3.1
8	0	0
9	0	0
10	0	0
<i>Totaal</i>	33	100

Van de geïnterviewde ouders is ook het opleidingsniveau bekeken. Een groot deel van de ouders heeft geen opleiding gehad of slechts een aantal jaar basisonderwijs, respectievelijk 46.2 procent van de moeders en 33.3 procent van de vaders. Zie Tabel 3 voor de exacte cijfers van het opleidingsniveau van de ouders. Van de vaders heeft 38.1 procent alleen basisonderwijs gehad en van de moeders 19.2 procent. Het merendeel van de ouders is laagopgeleid. In de gevallen dat de ouders in het buitenland een opleiding hebben gevolgd is een vergelijkbaar onderwijsniveau gekozen.

Tabel 3: *Frequenties van de hoogst gevolgde opleiding van de ouders, in Nederland of een daarmee vergelijkbare vorm van onderwijs in het land van herkomst.*

	<i>Moeders</i>		<i>Vaders</i>	
	<i>Frequenties</i>	<i>Percentages</i>	<i>Frequenties</i>	<i>Percentages</i>
1. Geen onderwijs, of slechts een paar jaar basisonderwijs, of Koranschool	12	46.2	7	26.9
2. Basisonderwijs	5	19.2	8	30.8
3. Lbo/vmbo/mavo	8	30.8	5	19.2
4. Hoger onderwijs	1	3.8	1	3.8
5. Onbekend	0	0	5	19.2
<i>Totaal</i>	26	100	26	100

De gezinnen waren afkomstig van een basisschool in een grote stad in Nederland. Meer dan 80 procent van de kinderen op de school had een niet-Nederlandse achtergrond. Het betreft dus een zogenoemde

“zwarte school”. De steekproef is wat betreft leeftijd, opleidingsniveau en land van herkomst, representatief voor de groep niet-westerse migranten in Nederland van de eerste generatie allochtonen die in de jaren tachtig naar Nederland zijn gekomen (SCP, 2005).

Instrumentarium en procedure

In het kader van het onderzoeksproject “Samenwerking in de Multi-etnische klas” zijn in 2003 en 2004 interviews verricht bij gezinnen waarvan minstens één kind in de twee hoogste klassen van de basisschool zat (De Haan, 2003). Voor deze studie is gebruik gemaakt van een gedeelte van de beschikbare data uit dat onderzoeksproject. Van alle 33 gezinnen is één kind geïnterviewd en van 28 gezinnen is ook een interview gedaan met één of beide ouders van het kind. De ouders en kinderen zijn afzonderlijk van elkaar geïnterviewd. Er is bewust gekozen om zowel het verhaal van de ouders als van het kind mee te nemen. Uit onderzoek van Avery, Massat en Lundy (1998) blijkt namelijk dat kinderen steun anders ervaren dan de ouder. Zij deden onderzoek naar de mate waarin kinderen die mishandeld worden door een familielid, steun ervaren van hun moeder en vergeleken dit met de ervaring van de moeder. Deze scores bleken niet met elkaar te correleren. De onderzoekers pleitten er dan ook voor om bij onderzoek naar de organisatie van steun in gezinnen, zowel de ouder(s) als het kind te betrekken in het onderzoek.

In de interviews kwamen verschillende onderwerpen aan bod, waaronder de wijze waarop steun is georganiseerd binnen migrantengezinnen. De interviews hebben plaatsgevonden aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst. De gesprekken met de kinderen vonden plaats op school en behandelden onderwerpen als het ondersteuningsnetwerk van de kinderen ten aanzien van school en in het algemeen, de ondersteuning van de ouders door de kinderen en nog een aantal andere onderwerpen die niet meegenomen zijn in deze studie. De gesprekken met de ouders vonden veelal thuis plaats. In de meeste gevallen spraken de ouders voldoende Nederlands om het gesprek zelfstandig te kunnen voeren. In een aantal gevallen was een ouder kind of een tolk aanwezig om te vertalen. In de gesprekken met de ouders werd o.a. gesproken over de rolverdeling in het gezin met betrekking tot school en in het algemeen, de wijze van ondersteuning van de ouders aan de kinderen en de wederkerigheid van steun. Er werden ook nog andere onderwerpen besproken met de ouders, deze zijn niet meegenomen bij de analyses.

Analyse

De gesprekken zijn opgenomen met een geluidsrecorder en vervolgens getranscribeerd. De tekstanalyse is gedaan met behulp van het softwareprogramma MAXqda3. Vervolgens is er een codeboom geconstrueerd op basis van de onderzoeksvragen. De interviews zijn gecodeerd aan de hand van de codeboom. Daarnaast is er ook open gecodeerd. De codes en subcodes zijn in SPSS ingevoerd om een overzicht te krijgen. Hierdoor werd duidelijk wat de meest relevante thema's waren. Met

behulp van SPSS is een vergelijking gemaakt tussen de antwoorden van de ouders en de kinderen. Voor een aantal thema's is de mate van overeenstemming tussen ouder en kind getoetst.

Om te beoordelen of de organisatie van steun binnen migrantengezinnen verschilt van Nederlandse middenklasse gezinnen, is van elk gezin de mate van afwijking bepaald. Hiervoor zijn de interviews beoordeeld op een viertal kenmerken: 1. het kind helpt in het huishouden (meer dan de norm is in Nederlandse middenklasse gezinnen), 2. het kind helpt de ouders met vertalen, 3. het kind helpt de ouders bij (leer)werk en 4. de oudere broers en zussen helpen bij opvoeding en school. Deze kenmerken zijn gekozen naar aanleiding van de interviews in combinatie met literatuuronderzoek op het gebied van steun in migrantengezinnen. Per gezin is een score berekend die weergeeft in welke mate er sprake is van een opvoedingssituatie die afwijkt van het steunmodel passend bij een Nederlands middenklasse gezin. De scores lopen van nul (voldoet aan geen van de kenmerken) tot vier (voldoet aan alle kenmerken). Er is gebruik gemaakt van zowel de interviews van de kinderen als de ouders. Wanneer de kinderen en de ouders tegengestelde antwoorden gaven, zijn de kenmerken niet meegenomen in de eindscore. Wanneer van één van beide het antwoord ontbrak, is uitgegaan van het antwoord van de ander.

Met behulp van een niet-parametrische Mann-Whitney test werd gekeken of er verschil was tussen kleine en grote gezinnen in de mate van afwijking van het middenklasse model van steun. Aan de hand van kruistabellen is gekeken of er verband bestond tussen het opleidingsniveau van de ouders en de mate van afwijking van het steunmodel van westerse middenklasse gezinnen. Het opleidingsniveau van de ouders is gescoord op een schaal van één tot vier: 1. geen onderwijs, slechts een aantal jaar basisonderwijs of koranschool, 2. basisonderwijs, 3. Ibo/vmbo/mavo, 4. hoger onderwijs. Bij deze analyses is een significantieniveau van .05 gehanteerd. Voor het scoren van de hulp in het huishouden is een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd; Cohen's Kappa was .81 voor de interviews met de kinderen en 0.47 voor de interviews met de ouders. Bij de andere factoren was het niet nodig om een betrouwbaarheidsanalyse te doen omdat de beoordeling daarvan minder gevoelig was voor ongelijke beoordelingen.

RESULTATEN

Om te kijken hoe steun georganiseerd is in de gezinnen van de onderzoekspopulatie zijn kwalitatieve en kwantitatieve analyses uitgevoerd. Hieronder worden de resultaten weergegeven en besproken. Middels een beschrijving van de volgende drie deelaspecten wordt getracht een compleet beeld te schetsen van de wijze waarop steun is georganiseerd in migrantengezinnen: 1. steun van ouder aan kind, 2. steun van kind aan ouder en 3. steun van oudere broers en zussen in het gezin. Na deze kwalitatieve beschrijving van de resultaten volgt een kwantitatief deel. Hiervoor is een deel van de kwalitatieve gegevens gekwantificeerd. Vervolgens is aan de hand van een viertal kenmerken de mate van afwijking van het steunmodel in Nederlandse middenklasse gezinnen bepaald. Daarnaast is een

aantal berekeningen uitgevoerd die het verband nagaan tussen de mate van afwijking en een aantal achtergrondvariabelen, waaronder het aantal kinderen in het gezin (de gezinsgrootte) en het opleidingsniveau van de moeder.

Zowel de interviews met de ouders als de kinderen zijn gebruikt voor de analyses. De meeste informatie is echter afkomstig uit de interviews met de kinderen omdat de betreffende onderwerpen hierin uitgebreider aan bod zijn geweest. Wanneer er verschillen bestonden tussen de antwoorden van de ouders en de kinderen over bepaalde onderwerpen is dat benoemd en toegelicht.

1. *Steun van ouder aan kind*

Zowel in de interviews met de ouders als in de interviews met de kinderen is gesproken over de wijze waarop de ouders de kinderen steunen bij hun school en bij andere dagelijkse bezigheden. Er werden o.a. vragen gesteld over wie het kind helpt met huiswerk, of ze met elkaar praten over school, wie in het gezin het beste op de hoogte is van hoe het gaat op school en wie de kinderen steunt bij niet schoolse dingen.

Volgens de kinderinterviews helpen de ouders hun kinderen in ongeveer de helft van de gezinnen bij het maken van huiswerk. Echter, veel kinderen werden vaker geholpen door hun oudere broers/zussen, hier wordt later nog op ingegaan. Uit de interviews met de kinderen blijkt dat de ouders in 20 van de 33 gezinnen (60.6 %) helpen bij het maken van het huiswerk. Bij acht gezinnen (24.2 %) helpen de ouders helemaal niet met het huiswerk. Bij de overige vijf gevallen is het onduidelijk of de ouders helpen bij het huiswerk. Uit de interviews met de ouders blijkt dat in twaalf van de gezinnen (48 %) de ouders wel helpen met het huiswerk en in tien (40 %) niet. Van twee ouders was het niet duidelijk. Dit wordt overzichtelijk weergegeven in Tabel 4. Hieruit blijkt dat de ouders in een aantal gevallen zeggen dat ze hun kinderen niet helpen met huiswerk terwijl de kinderen zeggen dat ze dat wel doen.

Tabel 4: *vergelijking interviews kinderen en ouders m.b.t. hulp bij Huiswerk door de Ouders*

	<i>Interviews met kinderen</i>		<i>Interviews met ouders</i>	
	Frequenties (n=33)	Percentages %	Frequenties (n=25)	Percentages %
1. Ouder helpt kind bij huiswerk	20	60.6	12	48
2. Ouder helpt kind niet bij huiswerk	8	24.2	10	40
3. Onbekend	5	15.2	3	12

In de 25 gezinnen waar zowel de ouders als de kinderen zijn geïnterviewd waren ze het in veertien gezinnen (56 %) met elkaar eens. Hiervan hielpen tien ouders (40 %) hun kinderen wel en vier (16 %) niet bij hun huiswerk. In vijf gezinnen gaven de ouders en de kinderen verschillende antwoorden, waarvan in vier gevallen de kinderen zeiden dat hun ouders wel hielpen en de ouders zeiden van niet. In één gezin antwoordden de ouders dat ze wel hielpen en zei het kind dat dat niet zo was. In de

overige zes gezinnen was niet duidelijk of de ouders het kind hielpen bij het maken van huiswerk. Er is dus een behoorlijke mate van overeenstemming in de antwoorden voor wat betreft de hulp van de ouders bij het maken van huiswerk. In de gevallen dat er geen overeenstemming was, gaven de kinderen vaker aan dat ze wel hulp kregen, terwijl de ouders dat niet zeiden, dan omgekeerd.

Uit de interviews kwamen verschillende argumenten naar voren voor het wel of niet helpen van de ouders bij het huiswerk. In de gezinnen waarin de ouders niet hielpen met huiswerk werd af en toe als argument genoemd dat de ouders ze niet konden helpen omdat ze onvoldoende Nederlands spraken. In onderstaand fragment vertelt een kind aan de interviewer dat zijn vader hem helpt met zijn huiswerk en niet zijn moeder, omdat zijn moeder niet goed Nederlands spreekt.

Fragment 1: Vader helpt zoon met huiswerk

- M:s Middags leer ik voor het eten, na het eten en voor ik ga slapen, leer ik, en dan ??? dan klaar, zo doe ik het.
Interv.: En doe je dat alleen?
M: Meestal als m'n vader tijd heb – want we gaan (namelijk?) binnenkort verhuizen – dan doe ik het met m'n vader samen.
Interv.: Dus je vader is er meestal, die ??? zeg maar, je zus is er nou niet meer, dus..
M: Ja.
Interv.: .. je vader helpt je meestal. Zijn er nog andere mensen die jou helpen wel eens?
M: Ehh, soms mijn, soms wil mijn moeder wel weten wat ik doe, wat voor huiswerk.
Interv.: Maar echt het helpen is meer je vader.
M: Uhu. Want m'n vader.. Want in m'n familie ben ik eigenlijk echt de enige die heel goed Nederlands kan spreken.
Interv.: Oh ja.
M: Mijn vader kan het ook best, mijn moeder ook een beetje..
Interv.: Maar je vader beter.
M: Ja, dus daarom doe ik het ook met hem.

[interview Michael, 11 jaar, Ghana, 173-187]

Er zijn ook gezinnen waarbij de ouders niet goed Nederlands spreken maar wel heel erg betrokken zijn bij school en de schoolprestaties in de gaten houden. Deze ouders stimuleren hun kinderen om huiswerk te gaan maken en vragen bijvoorbeeld na school regelmatig hoe het op school was. In het volgende fragment vertelt een oudere zus, die het gesprek voor haar ouders vertaalt, dat haar vader vertelt dat hij niet met het huiswerk van school kan helpen door het taalprobleem, maar wel zijn zoon begeleidt bij het huiswerk voor de Koranschool.

Fragment 2: Zus vertelt over hulp van vader bij huiswerk

- Interv.: En wat doen je ouders nog meer om je broertje te steunen met school?
Zus: Dat hij blijft leren ???
Interv.: Bijvoorbeeld, ja.
Zus: Hij heeft Marokkaanse les, op de moskee hier, elke zondag ??????, zaterdag, krijgt ie Arabische les. Mijn vader die controleert hem dan, hij kan wel Arabisch lezen
Interv.: Dus dan zijn ze samen bezig, samen schrijven?
Zus: Ja
Interv.: Ja. Dus ehh u, u, zeg maar ?????? in ehh, bij het Arabisch is eigenlijk een andere dan bij het huiswerk van school.
Zus: Ja.

[interview zus van Rachid, 18 jaar, Marokkaans, 308-334]

In het volgende fragment vertelt een kind over de rol van haar moeder. Deze moeder is erg betrokken bij het onderwijs van haar kind en stimuleert haar om goed haar best te doen op school. Ze vertelt dat haar moeder het belangrijk vindt dat ze goed leert lezen en schrijven. Waarschijnlijk omdat zij dit zelf niet goed kan. Ondanks dat helpt ze haar dochter toch bij haar huiswerk, met de hulp van haar zus.

Fragment 3: *Rol van de moeder volgens haar dochter*

- Interv.: En ehh.. Wat vinden ze thuis het allerbelangrijkste dat jij kan of dat je leert?
I: Dat ik goed kan lezen, goed kan schrijven.
Interv.: Lezen en schrijven vinden ze belangrijk. Wat zeggen ze dan tegen je?
I: Zeggen 'ja, je moet, je moet naar (de bieb?) gaan een boek halen' of '??? dingen schrijven wat je wilt' ??? dat moet ik dan laten zien.
Interv.: Je moet laten zien dat je kan schrijven en lezen. Ja, kan je moeder zelf lezen, schrijven?
I: Nee, niet zo goed.
Interv.: ?? maar hoe, hoe doet zij dat dan?
I: Ze, ze kan wel een beetje schrijven en ze kan niet Nederlands lezen.
Interv.: Maar hoe doet zij.. Hoe gaat zij dan vragen of jij het kan? Hoe gaat zij controleren?
I: Ehh, bijvoorbeeld in het Nederlands ga ik iets schrijven, dan vraagt ze het aan m'n zus om in het Turks te vertalen..
Interv.: Uhu.
I: .. dan zegt m'n moeder 'ja, is goed' en zo.
Interv.: Oh ja. Jouw zus helpt ook ehh.. Die moet even vertalen, ja.

[interview Izzet, 11 jaar, Turks, 348-361]

Uit zowel de interviews met de kinderen als de ouders blijkt ook dat een aantal ouders juist weinig betrokken is bij de school en het dagelijks leven van de kinderen. Een aantal vaders geeft aan hun kinderen niet veel te zien en te spreken doordat hun werktijden dat niet toelaten, ze werken bijvoorbeeld na schooltijd, tot 's avonds laat. Deze vaders zijn nauwelijks betrokken bij hun kinderen en de school. Fragment 4 komt uit een interview met een vader die een eigen cafetaria heeft. Hij is niet erg betrokken bij de school en helpt zijn zoon niet met zijn huiswerk.

Fragment 4: *Vader is niet betrokken bij huiswerk van zijn kinderen*

- Vader: Dus ik zie de kinderen alle twee héél weinig, héél weinig, bijna nooit.
Interv.: Nee.
Vader: Kom ik thuis, lagen zij al te slapen, volgende dag.. Ik kan ook wel voorkomen dat drie ?? drie keer achter elkaar zijn zij wakker, ik lag te slapen. Ik kom thuis, (zij lagen?) al te slapen.
Interv.: Ja.
Vader: We spreken elkaar niet eens
Interv.: Nee. Maar u zegt, u zegt enerzijds dan van: ja, het is gewoon een praktische reden, ik ben er gewoon niet bij, dus hij doet zijn huiswerk alleen. Maar u zegt ook van ehh, ja, kinderen die ehh die moet je gewoon niet al teveel pushen, je moet het gewoon laten gebeuren eigenlijk, want wat erin zit, komt er wel uit. Zoiets (hoor ik u zeggen?).
Vader: Ja, ja.
Interv.: Maar is het nou voornamelijk dat praktische of is het nou ook echt een visie van u?
Vader: Ehh, eigenlijk alle twee, alle twee. Ten eerste, ik had die tijd niet om alles op te letten, en ten tweede dat is ook mijn visie, want zo ben ik opgegroeid. (Dat doen?) mijn ouders toen ook nooit ehh zeggen 'wat heb je gedaan met school?' dit en dat. Alles heb ik gewoon zelf, ja gepresenteerd. Zo vind ik ook, daarom ik willen ook dezelfde gebeuren bij mijn kinderen.

[interview Vader van Pin, 39 jaar, Maleis, 319-330]

Een groot deel van de ouders uit de steekproef is laagopgeleid en heeft zelf weinig scholing gehad. In hun eigen jeugd hebben ze vaak ook geen hulp gehad van hun ouders bij hun huiswerk. Hierdoor hebben ze vaak geen ervaring met het helpen bij het huiswerk. Toch zijn er ook ouders die ondanks dat

ze in hun eigen jeugd heel anders zijn opgevoed en gesteund door hun ouders hun kinderen toch intensief steunen en stimuleren. De moeder uit het onderstaande fragment verwoordt dat zo:

Fragment 5: *Visie van de moeder op haar eigen rol als moeder*

- Moeder: Bij mij thuis was de huishoudelijk rol veel belangrijker voor m'n ouders, want mijn moeder had tien kinderen en ja mijn rol was daar toen helpen, stofzuigen, koken, wassen en dat was de taak van een vrouw toentertijd, dat vonden m'n ouders toch veel belangrijker
- Interv.: dus eigenlijk hebben ze niet zo veel der aangedaan?
- Moeder: Nee nee
- Interv.: Nee dus u heeft eigenlijk ook niet echt een voorbeeld daaraan gehad?
- Moeder: Nee, ??? voorbeeld wat wat ik nu van mezelf, is gewoon van mezelf
- Interv.: Hmm hmm
- Moeder: Gewoon zelf eh ja eigenlijk gewoon zelf m'n eigen opvoeding gaan pakken van eh ik wil het niet doen wat m'n ouders gedaan hebben. Ik wil 't niet verkeerd doen en ik wil 't ook niet perfect doen. Ik wil gewoon der midden in staan, dus ik begeleid m'n kinderen zelf op zoveel ??? en ik wil dat m'n kinderen niet in de problemen komen en ja dat eh, dat probeer ik, dus je probeert toch wat ik zeg waarden en normen meegeven aan anderen, volwassen mensen respect, niet grote mond.

[interview moeder van Nadia, 38 jaar, Marokkaans, 1522-1536]

Veel kinderen die hun huiswerk maken zonder hulp van hun ouders voelen zich er zelf verantwoordelijk voor. Deze kinderen vinden het vanzelfsprekend dat ze zelf in de gaten houden of en wanneer ze huiswerk moeten doen. Hun ouders zijn hier vaak niet van de op de hoogte en bemoeien zich hier niet mee. In het volgende fragment van een interview met een kind komt naar voren dat hij zelf verantwoordelijk is voor school en het maken van zijn huiswerk.

Fragment 6: *Jongen is zelf verantwoordelijk voor huiswerk*

- Interv.: Zeggen ze thuis ook wel eens ehh, 'we vinden het heel erg belangrijk dat jij puntje puntje puntje leert of kan'?
- A: Ehh, nee.
- Interv.: Dat doen ze niet. Nee?
- A: En als ik huiswerk heb, moet ik hem gewoon maken.
- Interv.: Dat wel.
- A: Ja.
- Interv.: Dan zeggen ze dat ze het wel belangrijk vinden.
- A: Nee, ze zeggen dat niet. Gewoon, als ik wat heb, moet ik dat gewoon gaan maken.
- Interv.: En hoe gaat dat dan?
- A: Gewoon..
- Interv.: Vragen ze dan van ehh – als jij binnen komt – van ehh, meteen van 'en heb je huiswerk?'
- A: Nee.
- Interv.: Nee? Hoe gaat dat dan?
- A: Gewoon, ik leer gewoon elke avond een beetje.
- Interv.: Doe je zelf.
- A: Ja.
- Interv.: Maar jij.. Zij vinden wel dat het moet.
- A: Ze weten het meestal niet.
- Interv.: Ze weten het niet, nee. (..) Nee. Je doet het eigenlijk zelf, maar je weet wel dat zij dat willen. Dat heb je.. He?
- A: Ik weet niet of ze dat willen, [maar ik leer het gewoon zelf.
- Interv.: Maar dat zei je net.
- Interv.: Dat zei je net, want je zei van 'ze vinden het wel belangrijk dat ik [mijn huiswerk..'
- A: Ja, dat is wel belangrijk.
- Interv.: Je weet dat zij dat belangrijk vinden.
- A: Ja.
- Interv.: Ja. Maar ze zeggen dat niet zo vaak.
- A: Ja.
- Interv.: Ok. En ehh, wie weet er nou het beste van hoe het met jou op school gaat van, van de mensen thuis, of niemand?

A: Niemand.
Interv.: Niemand, alleen jij zelf.

[Interview Antonio, 11 jaar, Angola, 287-317]

Dit kind is eigenlijk heel zelfstandig als het gaat om het maken van huiswerk en ziet zijn ouders niet als een bron van steun. Zijn ouders zijn naar zijn idee niet erg betrokken, maar hij vindt dat ook normaal. Uit onderstaand fragment blijkt dat dit kind zijn ouders niet ziet als emotionele steun. Wanneer hij iets vervelends heeft meegemaakt gaat hij niet naar zijn ouders om ze dat te vertellen.

Fragment 7: *Kind krijgt geen emotionele steun van zijn ouders*

Interv.: als er nou iets is op school, wat op school gebeurt is hè. iets wat niet leuk is bijvoorbeeld eh.. je hebt straf gehad of iemand heeft jou uitgescholden.
S: Ja.
Interv.: Eh.. praat je daar dan over met mensen van thuis? Of ook niet?
S: Niet zo vaak.
Interv.: Nee? En als het wel eens gebeurt met wie zou je dat doen.. Als het echt heel erg vervelend is?
S: Vaak is mijn eh, vader niet thuis.. en mijn moeder kan geen Nederlands ga ik gewoon maar naar bed.
Interv.: Ja, oke.... En waarom is het belangrijk dat hij-ja want ik snap het eigenlijk niet zo goed. Jouw moeder kan dan geen Nederlands.
S: Ja.
Interv.: Maar ehm.. je kan het dan ook in een andere taal eh welke taal spreek je dan met haar?
S: Berber, Marokkaans.
Interv.: En dan ehm.. ma-vind je het dan niet, ehm... hoe moet ik het zeggen. Kan je het dan niet in het Berbers met haar bespreken?.... Of is dat moeilijk?
S: Een beetje wel moeilijk.
Interv.: Ja maar wa- vertel eens- leg dat eens uit aan mij want dat snap ik niet.
S: Maar ik-ik-ik kan ook een beetje Berbers, maar niet zo veel.. Niet zó veel.
Interv.: Jaja, dus, oke..... Ja, dus eh ja, het is wat lastig om met je moeder te praten omdat jij eigenlijk meer Nederlands spreekt en zij meer Berbers. Ja.

[Interview Said, 11 jaar, 361-379]

2. *Steun van kind aan ouder*

Naast het feit dat de ouders hun kinderen steunen blijkt dat de kinderen ook een grote rol hebben in het steunen van hun ouders. Dit uit zich bijvoorbeeld in hulp in het huishouden, het vertalen van Nederlands naar de moedertaal en hulp bij leerwerk of werk van de ouders. Hieronder wordt aan de hand van deze drie voorbeelden weergegeven hoe deze vormen van steun eruit zien.

Het uitvoeren van taken in het huishouden door de kinderen.

Om inzicht te krijgen in de rol van de kinderen in het huishouden is de kinderen gevraagd of ze hun ouders weleens helpen in het algemeen. Vervolgens werd doorggevraagd of ze weleens huishoudelijke taken moeten doen. De meeste kinderen, te weten 97 procent, antwoordden bevestigend op deze vraag, slechts één kind gaf aan helemaal niet te hoeven helpen in het huishouden (3 %). Binnen de groep die wel hielp bestond grote verscheidenheid in de toelichting die volgde op het antwoord. Dat verschilde van af en toe afwassen en de eigen kamer opruimen, tot dagelijks helpen met schoonmaken en de was doen. Om deze reden is gekozen om een tweedeling te maken in een groep kinderen die ‘normale’ huishoudelijke hulp bood en een groep die ‘bijzondere’ huishoudelijke hulp bood. Onder normale

huishoudelijk taken verstaan we taken die kinderen uit Nederlandse middenklasse gezinnen ook moeten doen, zoals afwassen, afruimen en het opruimen van hun eigen kamer. Onder bijzondere huishoudelijk taken verstaan we alles dat verder gaat, zoals het vegen van de vloer en het huis schoonmaken. Van de kinderen die hielpen in het huishouden is 69 procent ingedeeld in de categorie die bijzondere huishoudelijke hulp deed. Onderstaand fragment geeft een voorbeeld van een kind die vertelt over hoe ze haar ouders helpt.

Fragment 8: *Meisje helpt haar ouders in het huishouden*

- Interv.: Je ouders helpen. Doe je dat wel eens?
H: Ja, schoonmaken enzo.
Interv.: Ja?
H: Ja.
Interv.: Dat doe je ook wel? Is dat elke dag ofzo, of eh.
H: Nou, we hebben zelf eh bijvoorbeeld eh mijn zus gaat dan eh, bijvoorbeeld als we- als het in de avond ofzo eh gewoon de zaterdag en zondag, gaat bijvoorbeeld mijn zus en m'n andere zus boven vegen en dweilen en allemaal dingen doen en ik en mijn zus en mijn andere zus gaan dan beneden doen enzo, en allemaal dingen.
Interv.: Jullie gaan met z'n allen lekker schoonmaken?
H: Ja.
Interv.: En wanneer is dat? En hoe vaak is dat?
H: Dat is dan op zondag, dan gaan we het hele huis schoonmaken enzo.
Interv.: En het is eh, één keer in de week ofzo?
H: Nee we doen het, één keer in de week doen we een hele grote schoonmaak maar dan eh Gewoon maandag enzo doen we ook hetzelfde maar niet echt... dan, als we dan zondag doen echt achter de kast.
Interv.: Ja.
H: En allemaal dingen... maar gewoon eh maandag enzo vegen we en doen we de ramen enzo.
Interv.: Ja, en dan doe je een beetje ... minder.
H: Ja.
Interv.: Maar elke dag een beetje?
H: Ja.

[Interview Habiba, 12 jaar, Marokkaans, 92-113]

Het kind in bovenstaand voorbeeld vertelt dat ze dagelijks samen met haar zussen het huis schoonmaakt. Deze wijze waarop ze vertelt, geeft de indruk dat ze dit ook vanzelfsprekend vindt. In dit gezin is het normaal dat alle kinderen in het gezin hun ouders helpen bij het huishouden. In de gezinnen waar de kinderen bijzondere huishoudelijke hulp bieden vinden de meeste kinderen deze taak vanzelfsprekend. Het volgende tekstfragment past ook bij een bijzondere situatie:

Fragment 9: *Meisje dat haar ouders steunt in het huishouden en de verzorging van haar zusje*

- Interv.: Je ouders helpen, doe je dat wel eens?
I: Ja, dat wel.
Interv.: Ja? Wat ?? wat vragen ze van je bijvoorbeeld?
I: Bijvoorbeeld vragen, m'n moeder vraagt zeg maar of ik voor haar, voor haar, met haar eten wil helpen maken, of mijn zusje wil verschonen en zo.

[Interview Isshane, 12 jaar, Marokkaans, 94-97]

Dit kind helpt niet alleen met huishoudelijke taken, maar ook met koken en de verzorging van haar jongere zusje. Dit zijn taken die niet passen bij de taken van een kind in een Nederlands middenklasse gezin.

Van de kinderen die hun ouders helpen, is 31 procent ingedeeld in de categorie die ‘normale’ huishoudelijke taken doet. Uit de interviews kwam bij tien gezinnen naar voren dat de kinderen alleen normale huishoudelijk taken hoeven te doen, zoals het afruimen van de tafel en het opruimen van hun eigen kamer. Het volgende tekstfragment is een voorbeeld van een situatie waarin het kind ‘normale’ huishoudelijke hulp biedt.

Fragment 10: *Jongen biedt normale huishoudelijke hulp*

- Interv.: Moet je ook wel eens je ouders helpen 's middags?
H: Soms.
Interv.: Ja?
H: Ja.
Interv.: Bij wat voor soort dingen vragen ze jou hulp?
H: Om tafel te dekken en mijn kamer opruimen.
Interv.: Dat is het zeg maar. Dat kost niet zo verschrikkelijk veel tijd [??????? nee.
H: Nee.
- Interv.: Ok. (..) Ehh, nou ik.. Ik had wel gevraagd of je je ouders wel eens helpt he? En wat nog meer?
H: M'n kamer opruimen.
Interv.: Kamer opruimen, ja.

[interview Hamid, 11 jaar, Marokkaans, 431-435]

Het kind helpt de ouders door het vertalen van teksten, brieven en gesprekken

Dit onderwerp is alleen met de kinderen besproken en kwam niet aan bod in de interviews met de ouders. Van de kinderen gaven er 14 (30.4 %) aan zijn of haar ouders regelmatig te helpen met het vertalen van bijvoorbeeld brieven, nieuws op de televisie of gesprekken. Dit is een behoorlijk groot aantal omdat een deel van de ouders voldoende Nederlands spreekt en op dit gebied dus geen hulp nodig heeft. In de gezinnen waarvan één of beide ouders niet goed of geen Nederlands spreekt, komt het regelmatig voor dat kinderen helpen bij de Nederlandse taal. Onderstaand voorbeeld geeft weer hoe een kind zijn moeder helpt met tolken, dit is representatief voor veel gezinnen uit de onderzoekspopulatie waarbij de ouders niet goed Nederlands spreken.

Fragment 11: *Meisje helpt haar ouders doorgesprekken en brieven te vertalen*

- Interv.: Maar help je ze ook wel eens, met andere dingen, zoals, met vertalen?
H: Ja als bijvoorbeeld in het eh... gewoon iemand komt en dan vraagt ie eh ja dat, dit enzo, of door de telefoon, en dan zegt ik tegen mijn moeder ja dit zegt ie weet je waar het over gaat, en dan zegt ze iets terug in het Marokkaans en dan zeg ik weer in het Nederlands. Tolken zeg maar.
Interv.: Tolken... en doe je dat met brieven ook wel eens, tolken? Of ver-vertalen?
H: Ja.
Interv.: Als er een brief komt? Ja?...

[Interview Habiba, 12 jaar, Marokkaans, 532-537]

Fragment 12: *Jongen vertaalt voor zijn moeder in verantwoordelijke situaties*

- Interv.: Moet je ook wel eens helpen met ehh, met brieven vertalen of iets dergelijks?
I: Soms is, is m'n zus niet thuis, dan moet ik een brief voor, voor m'n moeder lezen.
Interv.: Oh ja. En moet je nog wel eens mee om te vertalen?
I: Ja.
Interv.: Dat ??? doe je ook wel eens. Hoe gaat dat?
I: Eén keer moesten we, moest ik mijn verblijfsvergunning halen, toen ging ik ??? toen moest ik met mijn moeder mee om het, om het te vertalen en zo, gingen we naar ehh..

Interv.: Naar de politie is [dat he.
 I: Ja, naar het politiebureau ??? waren wij aan de beurt, ging ik vertalen wat ehh, wat ?? wat ?? wat ik ?? verblijfsvergunning moest halen en dat (en zo?).
 Interv.: Oh ja. En gaat dat goed?
 I: Ja.
 Interv.: ?? praat die meneer met jou of met je moeder?
 I: Met mij.
 Interv.: Met mij.. Met jou. Jij vertaalt het.

[Interview Izzet, 11 jaar, Turks, 445-461]

Van het kind uit fragment 12 wordt verwacht dat hij ook belangrijke gesprekken vertaalt. Het kind wordt betrokken bij dingen die ‘normaal gesproken’ alleen volwassenen aangaan en waar kinderen geen weet van hebben, zoals het regelen van een verblijfsvergunning. Dit brengt een bepaalde verantwoordelijkheid voor het kind met zich mee. Het kind neemt de rol van de moeder over.

Het kind helpt de ouders bij hun werk en of leerwerk

In de interviews met de kinderen is gevraagd hoe en waarmee de kinderen de ouders helpen. Hieruit kwam regelmatig naar voren dat ze hun ouders helpen bij hun werk of hun huiswerk. Van de 33 geïnterviewde kinderen geven er acht (24.3 %) aan hun ouders te helpen met werk en/of leerwerk van hun ouders. De gegevens hierover zijn alleen afkomstig van de interviews met de kinderen. In de ouderinterviews is dit niet ter sprake gekomen. Voorbeelden van situaties die de geïnterviewde kinderen noemden, waren bijvoorbeeld het helpen bij het huiswerk voor een cursus Nederlands die een aantal ouders volgt, of een kind dat zijn vader helpt met het leren voor het theorie-examen rijvaardigheid. Ook zijn er twee kinderen waarvan de ouders een cafetaria hebben. Deze kinderen helpen regelmatig mee in het cafetaria.

Bij de voorbeelden die de kinderen noemen valt het op dat ze het vanzelfsprekend vinden dat ze hun ouders helpen bij hun werk of huiswerk. Ze vinden het heel gewoon dat zij hun ouders ondersteunen. Ze voelen zich er ook verantwoordelijk voor en ervaren het belang ervan. Onderstaand voorbeeld is een fragment uit een interview met een jongen wiens ouders een cafetaria hebben. Hij en zijn zus helpen hun ouders regelmatig.

Fragment 13: *Jongen helpt zijn ouders in hun cafetaria*

Interv.: En moet je je ouders wel eens helpen dan ook, of hoeft dat niet?
 P: Helpen?
 Interv.: Ja. (...) (Je zei alles?) Nou ja, ik weet niet of er nog klussen zijn of ehh..
 P: Ja, zij doen vaak wel alles. M'n zus helpt ook mee, ik ook soms.
 Interv.: En hoe oud is je zus?
 P: M'n zus is dertien.
 Interv.: Ok, en wat doe jij als je helpt?
 P: Ik doe de.. Ik moet dan soms de dranken vullen, en als er bijvoorbeeld een snack op is, dan moet ik die ook bijvullen.
 Interv.: Oh ja, bijvullen, dat soort dingen, ja.

[Interview Pin, 12 jaar, Maleis, 65-74]

Naast het helpen van de ouders bij hun werk zijn er ook kinderen die hun ouders helpen met hun huiswerk. Onderstaand voorbeeld is een gedeelte van een interview met een kind dat het heel vanzelfsprekend vindt dat hij zijn moeder helpt met haar huiswerk.

Fragment 14: *Jongen helpt zijn moeder en zijn broertje met hun huiswerk*

- Interv.: En dan 's avonds? ??? Of kom je laat thuis dan?
R: Dan kom ik ongeveer.. Als het donker is ?? dan ga ik meestal tv kijken, dan om 9 uur, dan moet ik les geven aan mijn moeder, ????? Nederlands, moest ik van buurthuis???? klas gingen.
Interv.: ??? ik versta het niet. Moet je van het buurthuis..
R: Les geven, want m'n moeder daar op school????
Interv.: Moet jij.. Ja.
R: Meehelpen.
Interv.: Oh ja.
R: En dan daarvoor eerst m'n broertje, moet ik hem ehh, ga ik hem toetsen, kleine toetsjes geven en zo.
Interv.: Hoe oud is hij?
R: Hij zit in groep vier.
Interv.: Oh ja.
R: Doe gewoon tien minuten rekenen en zo..
Interv.: Ja?
R: .. en dan, en dan moet hij slapen.
Interv.: Ja, dat ehh ????? En dan jij.
R: ?? dan moet ??, dan ga ik m'n moeder???? m'n moeder nog even leren..
Interv.: Ja.

[Interview Rachid, 13 jaar, Marokkaans, 84-99]

Deze jongen helpt zijn moeder en broertje met hun huiswerk. Om negen uur 's avonds gaat hij zijn moeder nog lesgeven, zoals hij dat noemt. Hij ziet het als een serieuze taak en voelt zich er verantwoordelijk voor. Hij vindt het belangrijk dat zijn moeder goed Nederlands leert spreken en ziet zijn taak daarin ook als van groot belang en neemt dat zeer serieus.

3. *Steun van oudere broers en zussen in het gezin*

In veel gezinnen van de onderzoekspopulatie hebben de oudere broers en/of zussen in het gezin een belangrijke rol in de opvoeding en zijn ze betrokken bij het onderwijs en de ontwikkeling van de jongere kinderen. Uit de interviews met de kinderen blijkt dat in een grote meerderheid van de gezinnen (81 %) een oudere broer en/of zus een belangrijke rol heeft bij de ontwikkeling en opvoeding van de jongere kinderen in het gezin. Van de overige zes geïnterviewde kinderen waren er twee de oudste in het gezin en in vier gevallen hadden de oudere broers en zussen geen verantwoordelijkheid en taken in het gezin richting de jongere kinderen.

In de meeste van deze gezinnen helpen de broers en zussen hun jongere broertjes en zusjes bij het doen van huiswerk. Bij het maken van huiswerk speelt de taal een belangrijke rol. Wanneer de ouders geen of onvoldoende Nederlands spreken is het voor hen moeilijk om te helpen bij het huiswerk. Een broer of zus kan dat dan vaak beter, omdat deze de taal vaak beter spreekt dan de ouders. Dit blijkt ook uit verschillende interviews. Een aantal kinderen vertelt dat ze het fijner vinden als hun broer of zus helpt bij het huiswerk omdat deze het huiswerk beter begrijpt doordat deze zelf nog op school zit. De ouders hebben zelf vaak weinig scholing gehad waardoor ze hun kinderen

moeilijker kunnen helpen. Dit blijkt ook uit de volgende twee tekstfragmenten. Dit is een gedeelte uit een interview met de ouders en de oudere zus van een kind:

Fragment 15: *Rol van oudere zus in het gezin*

- Interv.: Hoe ziet, hoe zien jullie rolverdeling eruit tussen je ouders en jij?
Zus: Ja, mijn ouders, die zijn altijd mee bezig van dat hij moet gaan lezen en zo, [maar verder..
Interv.: [(Ik zie je?) moeder ook al knikken.
Zus: Ja.
Interv.: Weet ie genoeg?
Zus: Nee, maar verder ben ik altijd met hun bezig [of met m'n zusje.
Interv.: Jij..? Ja. Of, of met je zusje.
Zus: Ja.
Interv.: Ja. Jij doet het meeste.
Zus: Ja.
Interv.: En waarom is dat?
Zus: ???? Ja, (ik weet dat?) mijn ouders ja, die hebben niet op school gezeten vroeger zeg maar, en dan die weten er ook heel wat minder van.
Zus: Ze kunnen ook niet zo goed Nederlands spreken.
Interv.: Ja.
Zus: Maar dat maakt niet uit, want we spreken ook Turks en Nederlands thuis, maar ze hebben vroeger niet op school gezeten.
Interv.: Nee, ok.
Zus: En ik weet er zelf meer van, want ik word, ik ben al bijna achttien, en ik ben hier geboren en zo, dus ik weet veel meer.

[Interview zus van Izzet, 17 jaar, Turks, 508-526]

In onderstaand fragment wordt duidelijk dat de broer vaker helpt met huiswerk en dat het kind liever door zijn broer dan door zijn moeder geholpen wordt omdat deze zelf op school zit en dus beter begrijpt wat de bedoeling is.

Fragment 16: *Oudere broer helpt broertje met huiswerk*

- Interv.: En nou, en dat huiswerk he, je zegt dus dat je broer van zeventien jou helpt he?
O: Ja.
Interv.: En je ouders die ehh.. Wat doen zij?
O: Als mijn broer er niet is, helpt mijn moeder mij.
Interv.: Dus eerst je broer en dan je moeder.
O: Ja.
Interv.: Je broer kan het beter.
O: Ja.
Interv.: Ja? Waarom?
O: Omdat hij op hogere school zit.

[Interview Oualid, 11 jaar, Marokkaans, 338-348]

En ander opmerkelijk punt uit de interviews met de kinderen is dat de broers en zussen zich vaak verantwoordelijk voelen voor de jongere kinderen in het gezin. Ze vinden het belangrijk dat ze het goed doen op school, zodat ze later een goede baan kunnen krijgen en voldoende geld gaan verdienen. Ze praten erover met hun jongere broers en zusjes en proberen ervoor te zorgen dat ze beter presteren op school. Het kind in onderstaand fragment vertelt dat zijn oudere broer zich bemoeit met zijn schoolprestaties. Hij stimuleert zijn jongere broertje om zijn best te doen.

Fragment 17: *Oudere broer is betrokken bij schoolprestaties van zijn zusje*

- Interv.: En als je nou bijvoorbeeld op school een slecht cijfer heb gehaald..., wie van thuis bemoeit zich daar dan mee? Of een slecht rapport? Wie helpt je dan?
- H: Mijn broer.
- Interv.: Ja?
- H: Ja, die gaat dan heel veel spullen voor mij kopen bijvoorbeeld boeken en.. schrijfdingen enzo. Dan ga ik dat allemaal leren enzo.
- Interv.: Gaat ie extra spullen kopen, voor je?
- H: Ja, maar eigenlijk niet spullen, maar dan gaat ie ook extra helpen.
- Interv.: Oja... wat voor dingen doet ie dan?... Gaat ie extra helpen, waarmee?
- H: Te rekenen... en als ik bijvoorbeeld een onvoldoende of maken voor rekenen heb dat ik het niet snap enzo dan gaat ie me helpen met rekenen enzo.

[Interview Habiba, 12 jaar, Marokkaans, 373-383]

Uit de interviews met de kinderen en met de ouders komt een vanzelfsprekendheid naar voren over het feit dat de oudere kinderen in het gezin de jongere helpen, op allerlei gebieden zoals huiswerk, problemen, toekomst en lichamelijke verzorging. De kinderen vinden het gewoon dat hun broers en zussen dat doen en niet hun ouders. De ouders verwachten ook dat zij dat doen. Voor deze gezinnen is het heel normaal dat de oudere kinderen deze rol op zich nemen. In het volgende fragment vertelt een meisje over haar broer. Haar broer en haar moeder spreken regelmatig met elkaar over hoe het met haar gaat op school. De moeder verwacht van haar oudere zoon dat hij zijn jongere zusje in de gaten houdt als zij er zelf niet is.

Fragment 18: *Oudere broer is verantwoordelijk voor zijn zusje*

- Interv.: Ja, maar waarom, waarom vertelt zij dat nou tegen je broer dan, denk jij?
- A: Omdat.. Zodat mijn broer het beter kan weten hoe het mij op school gaat, zodat hij beter rekening met mij kan houden.
- Interv.: Ok, en ehh, wat moet jouw broer doen dan met jou, moet ie jou in de gaten houden dan of zo?
- A: Ja.
- Interv.: Ja?
- A: Want mijn moeder zit dan op haar werk, dan moet hij mij in de gaten houden wat ik allemaal doe en zo.

[Interview Ahalem, 12 jaar, Marokkaans, 592-600]

Uit onderstaand fragment blijkt dat de oudere zus in het gezin een belangrijke rol heeft voor haar jongere zusje. De oudere zus is degene die het beste weet hoe het met haar gaat.

Fragment 19: *Belangrijke rol van oudere zus in het gezin*

- Interv.: En wie van de mensen van thuis weet het beste hoe het met jou op school gaat?
- H: Mijn zus.
- Interv.: Je zus weet het beste. En wat voor soort dingen wil jouw zus altijd weten?
- H: Hoe, hoe het op school gaat.
- Interv.: Ja, en wat, wat bedoelt ze daarmee?
- H: Of ik gepest word of zo.
- Interv.: Oh, of je je goed voelt op school, of je je veilig voelt en dat soort dingen?
- H: Ja, ja.
- Interv.: En..
- H: Of, of ik goede cijfers krijg.

[Interview Hamid, 11 jaar, Marokkaans, 302-312]

Uit de interviews met zowel de kinderen als de ouders blijkt dat een aantal ouders zelf te druk is omdat ze veel werken. In twee gezinnen hebben de ouders een cafetaria waar ze elke middag en avond tot

laat moeten werken. De kinderen in deze beide gezinnen zijn heel zelfstandig en de oudere kinderen hebben de rol van de ouders op zich genomen. Ze helpen elkaar met hun huiswerk en de oudere brengt de jongere naar bed, terwijl de ouders tot laat werken. Een van deze kinderen vertelt dat hij iedere avond met zijn zus van dertien en zijn jongere zusje van vier, na het eten in het cafetaria, zonder zijn ouders naar huis gaat. Zijn zus doet zijn jongere zusje dan in bad en ze gaan zelfstandig douchen, tandenpoetsen en naar bed.

Voor veel gezinnen uit de steekproef is het heel normaal dat de oudere kinderen in het gezin een grote verantwoordelijkheid hebben ten opzichte van de jongere. Deze rolverdeling is voor deze gezinnen vanzelfsprekend.

Mate van afwijking van westerse middenklasse gezinnen

Om te beoordelen in welke mate de organisatie van steun past bij een Nederlands middenklasse gezin dan wel een niet-westers migrantengezin, zijn de interviews beoordeeld op een viertal kenmerken, die hierboven al eerder aan de orde zijn gekomen: 1. het kind helpt in het huishouden (meer dan de norm is in Nederlandse middenklasse gezinnen), 2. het kind helpt de ouders met vertalen, 3. het kind helpt de ouders bij (leer)werk en 4. de oudere broers en zussen helpen bij opvoeding en school. Aan de hand van deze kenmerken is per gezin een score berekend die weergeeft in welke mate er sprake is van een opvoedingssituatie die afwijkt van het steunmodel passend bij een Nederlands middenklasse gezin. Er is gebruik gemaakt van zowel de interviews met de kinderen als met hun ouders. Wanneer de kinderen en de ouders tegengestelde antwoorden gaven zijn de kenmerken niet meegenomen in de eindscore. Wanneer van een van beide het antwoord ontbrak, is uitgegaan van het antwoord van de ander. In Tabel 5 wordt de verdeling van de scores weergegeven.

Tabel 5: *Mate van Afwijking van het Middenklassemodel in frequenties en percentages*

Aantal kenmerken	Aantal gezinnen N	Percentages %	Cumulatieve percentages %
4	3	9.1	9.1
3	6	18.2	27.3
2	14	42.4	69.7
1	8	24.2	93.9
0	2	6.1	100
Totaal	33	100	

Van de 33 gezinnen waren er slechts twee (6.1 %) die aan geen van de kenmerken voldeden. Deze gezinnen leken, voor wat betreft de organisatie van steun, op een middenklasse gezin. Drie gezinnen (9.1%) voldeden aan alle vier de kenmerken en weken het meest af van de Nederlands middenklasse gezinnen. De meeste gezinnen, 14 (42.4 %) voldeden aan twee van de vier kenmerken.

In Tabel 6 is weergegeven in welke mate de kenmerken voorkwamen in de gezinnen. Opvallend is de rol van de oudere broers en zussen. In 81.8 procent van de gezinnen hebben de oudere broers en zussen een belangrijke rol in de opvoeding en begeleiding bij school van het kind.

Tabel 6: *Frequenties van de gezinnen die voldoen aan de verschillende kenmerken voor de mate van afwijking*

	Frequenties (n=33)	Percentages %
1. Kind helpt in huishouden	15	45.5
2. Kind helpt met vertalen	14	42.4
3. Kind helpt bij (leer)werk	10	30.3
4. Rol broers en zussen	27	81.8

Het effect van de gezinsgrootte op de mate van afwijking van het steunmodel van een Nederlands middenklasse gezin

Verwacht werd dat er in grote migrantengezinnen meer sprake zou zijn van een meer traditionele wijze van opvoeden en organisatie van steun in het gezin. Om dit te meten werd de variabele gezinsgrootte gedichotomiseerd. Gezinnen werden als ‘klein’ gescoord wanneer zij bestonden uit maximaal twee kinderen, ‘grote’ gezinnen bestonden uit drie of meer kinderen. De mate van afwijking is gescoord aan de hand van de hierboven genoemde kenmerken. Hier was een score van nul tot vier mogelijk. Hoe hoger de score, hoe hoger de mate van afwijking van het steunmodel wat kenmerkend is voor een westers middenklasse gezin. Voor de analyse van het effect van de gezinsgrootte op de mate van afwijking op het steunmodel is een Mann Whitney test gebruikt. Er bleek zoals verwacht een significant verband te bestaan tussen de grootte van het gezin en de mate van afwijking van het steunmodel van westerse middenklasse gezinnen ($U = 8.5$; $p < 0.05$, *mean rank Klein gezin* = 4.83, *mean rank Groot gezin* = 18.22).

Het effect van het opleidingsniveau van de ouders op de mate van afwijking van het steunmodel van Nederlandse middenklasse gezinnen

Verwacht werd dat naarmate de ouders hoger opgeleid zijn de organisatie van steun in het gezin zich meer zou kenmerken door een situatie die lijkt op het al eerder beschreven model van een Nederlands middenklasse gezin. Om dit effect te kunnen berekenen zijn beide achtergrondvariabelen gedichotomiseerd. Wanneer de moeder geen opleiding had of alleen basisonderwijs werd dat gescoord als een lage opleiding. Wanneer de moeder middelbaar of hoger onderwijs had werd dat gescoord als een hoge opleiding. Voor de andere variabele, de mate van afwijking, is gekozen om bij een score van nul, één of twee kenmerken, het een kleine afwijking te noemen en bij drie of vier kenmerken een grote afwijking. Vervolgens zijn deze variabelen in een kruistabel gezet. Er bleek zoals verwacht een negatief verband te bestaan tussen het opleidingsniveau en de mate van afwijking. Dit verband was echter niet significant ($X^2 = .2667$, $p = 0.102$). Zie Tabel 7 voor de resultaten.

Tabel 7: Verband tussen het opleidingsniveau van de moeder en de mate van afwijking (N=26)

		Opleidingsniveau		
		<i>Laag</i>	<i>Hoog</i>	<i>Totaal</i>
Mate van	<i>Klein</i>	4 (23.5%)	5 (55.6%)	9 (34.6%)
afwijking	<i>Groot</i>	13 (71.5%)	4 (44.4%)	17 (65.4%)
	<i>Totaal</i>	17 (100%)	9 (100%)	26 (100%)

Ondanks dat de resultaten niet significant waren, is het opvallend dat vooral in de groep van de laag opgeleide moeders gezinnen voorkomen met een grote mate van afwijking. In de groep hoog opgeleide moeders is de verdeling van gezinnen met een hoge of lage mate van afwijking ongeveer gelijk. Hierbij valt op dat de groep die een grote mate van afwijking kent (71.5 %) relatief groot is ten opzichte van de groep die een kleine mate van afwijking kent (23.5 %). Het effect van het opleidingsniveau van de vaders op de mate van afwijking was niet te bepalen er onvoldoende variatie was in het opleidingsniveau van de vaders.

DISCUSSIE

Dit onderzoek richt zich op de wijze waarop steun georganiseerd is in migrantengezinnen in Nederland. De mate van wederkerigheid van steun tussen migrantenouders en hun kinderen is onderzocht. Daarnaast is een vergelijking gemaakt met de wijze waarop steun tussen ouders en kinderen is georganiseerd in Nederlandse middenklasse gezinnen. Gekeken is naar drie ‘vormen’ van steun die plaats kunnen vinden in het gezin: de steun van ouder aan kind, de steun van kind aan ouder en de steun van broers en zussen onderling.

Steun van ouder aan kind

Om de steun van de ouders naar de kinderen in kaart te brengen is gekeken naar de hulp die zij aan hun kinderen geven bij schoolse taken. Afleidend uit de interviews kunnen we drie groepen ouders onderscheiden. De grootste groep ouders helpt hun kinderen met huiswerk en is ook betrokken bij de schoolprestaties en dagelijkse belevenissen. Deze ouders vinden het belangrijk dat hun kind goed presteert op school en zijn bewust bezig met het stimuleren van de ontwikkeling. De steunrelatie van ouder naar kind is hierin vergelijkbaar met Nederlandse middenklasse gezinnen. Een tweede, kleinere groep ouders kan door bijvoorbeeld taalproblemen of opleidingsniveau niet actief helpen bij schoolse taken, maar is wel betrokken en stimuleert hun kinderen om hun best te doen. Uit onderzoek blijkt echter dat ouders met een hoger opleidingsniveau niet meer onderwijsondersteuning geven aan hun kinderen dan lager opgeleide ouders (Crul, 2000). Dit komt overeen met de resultaten uit mijn onderzoek, al laat het zien dat laagopgeleide migrantenouders de steun anders organiseren. In de literatuur wordt het begrip onderwijsondersteuning op verschillende wijze geïnterpreteerd. Ledoux

(1996, in Crul, 2000) beschrijft onderwijsondersteuning als ‘de invloed die ouders hebben via alledaagse interactie met hun kinderen op de ontwikkeling van het denken, het taalgebruik en de algemene kennis van deze kinderen’. Onderwijsondersteuning is dus een breder begrip dan hulp bij het huiswerk. Crul omschrijft dat een slechte beheersing van de Nederlandse taal en een lage sociaal-economische positie een negatieve invloed hebben op de onderwijsondersteuning aan kinderen. De kinderen uit mijn onderzoek waarvan de ouders niet helpen met huiswerk geven aan dat ze liever door een oudere broer of zus worden geholpen en vertellen daarbij dat de ouders minder goed kunnen helpen omdat ze zelf niet op school hebben gezeten. Daarnaast noemen ze het feit dat hun ouders vaak onvoldoende Nederlands spreken om goed te kunnen helpen bij het huiswerk. Dit komt overeen met onderzoeksresultaten van Pels (1991), zij stelt dat wanneer moeders zelf geen onderwijs hebben gehad dit van invloed is op de mate waarin ze de taal- en kennisontwikkeling van hun kinderen stimuleren. De derde groep ouders is eigenlijk niet betrokken, de kinderen doen zelfstandig hun huiswerk, of met hulp van anderen, en geven aan dat hun ouders niet betrokken zijn bij school. Deze situatie past bij een functionele wijze van opvoeden die kenmerkend is voor niet-westerse culturen (Eldering, 2002; De Haan, 2008). Deze ouders zijn minder bewust bezig met de opvoeding en het stimuleren van de ontwikkeling van hun kinderen. Ze zien geen rol voor zichzelf als ouders om hun kinderen te steunen bij hun huiswerk met als doel hun schoolprestaties positief te beïnvloeden.

Uit de resultaten komt naar voren dat het taalprobleem niet alleen van invloed is op schoolse steun maar ook op niet-schoolse steun. In de gezinnen uit de onderzoeksgroep spreken de kinderen vaak beter Nederlands dan hun moedertaal en de ouders andersom. Dit belemmert de communicatie tussen de ouders en de kinderen. Dit wordt in de literatuur ook beschreven. Suárez-Orozco en Suárez-Orozco (2001) geven een voorbeeld van een migrantengezin waarin twee zusjes heel erg naar elkaar toe trekken omdat zij dezelfde taal spreken en er een soort kloof ontstaat met hun ouders. Het taalprobleem veroorzaakt hier miscommunicatie en heeft een tweedeling in het gezin tot gevolg. In de migrantengezinnen uit dit onderzoek blijkt de taal een belangrijk aspect. Wanneer de ouders niet goed Nederlands spreken, kan dat de steun van ouder aan kind in de weg staan .

Een andere verklaring voor de situatie waarin de ouders hun kinderen niet helpen met huiswerk is dat de ouders te druk zijn met hun werk. In meerdere gezinnen bestond de situatie dat met name de vaders weinig tijd hebben voor hun kinderen. Suárez-Orozco en Suárez-Orozco (2001) schrijven dat immigratie vaak tot gevolg heeft dat de ouders en hun kinderen minder tijd met elkaar doorbrengen. De ouders moeten vaak hard werken om geld te verdienen voor hun gezin.

Zowel in de interviews met de kinderen als de interviews met de ouders is gevraagd of de ouders de kinderen helpen met huiswerk. In de gevallen waar de antwoorden van de ouders en het kind niet overeenstemden gaven de kinderen in bijna alle gevallen aan wel geholpen te worden, terwijl de ouders zeiden dat ze dit niet deden. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de kinderen graag een gezinssituatie zouden zien waarin hun ouders hen helpen net als in de meeste Nederlandse middenklasse gezinnen en een groot aantal andere kinderen uit hun klas.

Steun van kind aan ouder

Voor de steun van de kinderen aan de ouders is gekeken naar verschillende vormen van steun. Uit de interviews komt naar voren dat een groot deel van de kinderen uit migrantengezinnen de ouders steunt op een wijze die anders is dan in Nederlandse middenklasse gezinnen. De vormen van steun die met name de kinderen tijdens de interviews beschreven, waren de hulp bij het huishouden, het vertalen van het Nederlands voor hun ouders en het helpen bij werk en/of leerwerk van hun ouders.

In het huishouden hebben veel migrantenkinderen een bijzondere taak die afwijkt van wat we zien in Nederlandse middenklasse gezinnen. Ze helpen regelmatig met huishoudelijke taken zoals schoonmaken. Ze vinden het ook vanzelfsprekend dat ze hun ouders hierbij helpen. Deze bevindingen sluiten aan bij eerder nationaal en internationaal onderzoek bij migrantengezinnen (Orellana, 2001; Van der Hoek, 1995).

Naast huishoudelijke ondersteuning helpen veel kinderen waarvan de ouders niet goed Nederlands spreken hun ouders regelmatig door gesprekken en brieven van het Nederlands naar de moedertaal te vertalen. Suárez-Orozco en Suárez-Orozco (2001) schrijven dat wanneer een kind vertaalt voor zijn ouders dit gevolgen heeft voor de rolverdeling in het gezin. Een kind wordt hierdoor namelijk betrokken bij belangrijke gesprekken waar hij voorheen niet bij zou zijn geweest. De status van de ouders ten opzichte van het kind verandert, de rollen worden omgekeerd en de autoriteit van de ouders verdwijnt. De ouders zijn als het ware afhankelijk van hun kinderen en de kinderen krijgen verantwoordelijkheid. Het spreken van de taal van het land van migratie door de ouders is van invloed op de steunrelaties in het gezin.

Een andere situatie waarbij kinderen hun ouders blijken te steunen is bij het werk of leerwerk van de ouders. Een aantal kinderen uit de steekproef helpt zijn ouders regelmatig bij hun werk. De situatie dat kinderen hun ouders helpen bij hun werk past bij een functionele opvoeding die kenmerkend is voor niet-westerse culturen (Eldering, 2002). De ouders staan centraal in deze gezinnen en voor de kinderen is het normaal om mee te werken met de taken van het gezin. Er is minder tijd voor de kinderen om te spelen. Dit 'meewerken' wordt ook gezien als een informeel leerproces met het oog op de toekomstige rol van deze kinderen (Rogoff, 2003).

Het komt ook voor dat kinderen hun ouders helpen bij huiswerk. Dit is een opvallend resultaat dat niet eerder is beschreven in wetenschappelijke literatuur. Het lijkt een duidelijk gevolg van de migratie. Veel van de ouders zijn laagopgeleid of ongeschoold en kennen geen onderwijssysteem zoals we in Nederland hebben. In Nederland krijgen ze onderwijs, bijvoorbeeld voor een cursus Nederlands of voor hun werk. Hun kinderen zitten op school en zijn gewend om huiswerk te maken terwijl het voor de ouders nieuw en onbekend is. De kinderen nemen de rol op zich om hun ouders hierbij te helpen. Kinderen voelen zich ook verantwoordelijk om te helpen bij het huiswerk of werk van de ouders.

Steun van oudere broers en zussen in het gezin

Naast de steun tussen het kind en de ouders is ook gekeken naar de steun van de kinderen in het gezin onderling. Van 'sibling care' is in deze gezinnen duidelijk sprake. In een groot deel van de gezinnen hebben de oudere kinderen in het gezin een rol waarbij ze de jongere kinderen in het gezin steunen.

Een belangrijk en veel voorkomende vorm van steun is de hulp en de betrokkenheid bij schoolse taken. De oudere broers en zussen helpen het jongere kind regelmatig met het maken van huiswerk. Ze nemen deze taak op zich omdat ze kennis hebben die hun ouders niet hebben. De oudere kinderen spelen ook vaak een rol wanneer het gaat om schoolkeuze voor middelbaar onderwijs of bij bemiddeling tussen de ouders en de school wanneer er problemen zijn. Ze vinden het belangrijk dat hun jongere broertjes en zusjes goed presteren op school zodat ze in de toekomst een goede opleiding en een goede baan kunnen krijgen. Dit zelfde beschrijft Crul (2000) naar aanleiding van zijn onderzoek naar het effect van de hulp van de oudere broers en zussen bij schoolse taken op de schoolprestaties. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat de betrokkenheid van oudere broers en zussen bij schoolse zaken een positieve invloed heeft op de schoolprestaties.

Doordat oudere broers en zussen taken en verantwoordelijkheden op zich nemen die in Nederlandse middenklasse gezinnen door de ouders worden vervuld ontstaat een andere rolverdeling binnen migrantengezinnen. Crul (2000) verklaart deze verandering in rolverdeling vanuit cultuurspecifieke ideeën over opvoeding. In grote gezinnen zijn de ouders vaak gedwongen om de verzorging en de opvoeding van de jongsten over te laten aan de oudste kinderen in het gezin. Dit is vergelijkbaar met de gezinssituatie die Van der Hoek beschrijft. Zij beschrijft dat ouders de oudere kinderen in het gezin volledig erkennen als mede-opvoeders van de jongeren kinderen in het gezin (1995).

Verband van achtergrondvariabelen met de mate van afwijking van het steunmodel van een Nederlands middenklasse gezin

Alle gezinnen uit de steekproef zijn beoordeeld aan de hand van vier kenmerken die betrekking hadden op steun; 1. kind helpt in het huishouden (meer dan de norm is in Nederlandse middenklasse gezinnen), 2. kind helpt de ouders met vertalen, 3. kind helpt de ouders bij (leer)werk en 4. oudere broers en zussen helpen bij opvoeding en school. Hoe meer kenmerken van toepassing waren hoe meer de opvoedingssituatie afwijkt van een opvoedingssituatie die vergelijkbaar is met een Nederlands middenklasse gezin. Van de steekproef voldeed 69.7 procent aan twee of meer kenmerken.

Omdat de steekproef veel grote gezinnen bevatte, is gekeken of in grotere gezinnen er een grotere mate van afwijking van het middenklasse steunmodel in vergelijking met kleine gezinnen. De gezinnen uit de steekproef behoren tot de eerste generatie allochtonen waar de gezinsgrootte gemiddeld groter is dan in Nederlandse gezinnen. De gezinsgrootte van Turkse en Marokkaanse gezinnen in Nederland neemt echter wel af. Met name bij de tweede generatie niet-westerse

allochtonen is het verschil met autochtonen erg klein (Dagevos & Gijsberts, 2007). In 1999 bestond een derde van de Turkse en Marokkaanse huishoudens nog uit vijf of meer personen (Martens, 1991, in Eldering, 2002). De verwachting was dat grote migrantengezinnen meer dan kleine gezinnen afweken van het steunmodel dat gebruikelijk is in Nederlandse middenklasse gezinnen. Dit effect bleek significant. In grotere migrantengezinnen (meer dan twee kinderen) ontstaat er een afwijking met hoe steun georganiseerd is in Nederlandse middenklasse gezinnen. Migrantengezinnen bestaande uit één of twee kinderen blijken voor wat betreft de organisatie van steun meer op Nederlandse middenklasse gezinnen te lijken. Deze gezinsgrootte komt overeen met de gemiddelde grootte van de Nederlandse middenklasse gezinnen, namelijk 2.3 kinderen (Eurostat, 2008). Het is daarom moeilijk om een vergelijking te maken tussen migrantengezinnen met meer dan twee kinderen en de Nederlandse gezinnen met meer dan twee kinderen. Deze laatste komen niet veel (meer) voor, we weten dan ook niet of in grote Nederlandse middenklasse gezinnen de steunrelaties en de rolverdeling ook verandert. De vraag is dus of deze afwijking ontstaat door culturele verschillen in de opvoeding of dat het een gevolg is van de grootte van de gezinnen. In het laatste geval zou het effect ook optreden in grote Nederlandse middenklasse gezinnen en is het dus niet specifiek kenmerkend voor grote migrantengezinnen. We kunnen concluderen dat de gezinsgrootte van invloed is op de wijze waarop steun is georganiseerd in gezinnen, maar daarbij kunnen we de invloed van de culturele achtergrond niet uitsluiten.

Naast de gezinsgrootte werd ook verwacht dat het opleidingsniveau verband had met de mate van afwijking van het steunmodel in Nederlandse middenklasse gezinnen. Uit de steekproef komt echter geen significant verband naar voren tussen de hoogte van het opleidingsniveau van de ouders en de mate van afwijking van het steunmodel. Er lijkt wel een licht verband te zijn dat aangeeft dat een laag opleidingsniveau van de moeder samenhangt met een hoge mate van afwijking. Echter we kunnen niet met zekerheid zeggen dat het opleidingsniveau een causaal verband heeft met de afwijking van het steunmodel. Levine (2003) noemt dat er verband bestaat tussen gezinsgrootte en het opleidingsniveau van de moeder. Uit een studie in Mexico is gebleken dat wanneer moeders geschoold zijn er minder kindersterfte is en de gezinnen minder groot zijn. Dit komt waarschijnlijk doordat scholing samenhangt met een toename in de kennis over en het gebruik van medische voorzieningen en anticonceptie. Ook schrijft Levine dat de toename van scholing ervoor kan zorgen dat moeders een wederkerige relatie met hun kind opbouwen waar verbale interactie onderdeel van is. Deze moeders kunnen hun kinderen beter ondersteunen in hun ontwikkeling en ook beter voorbereiden op hun schooltijd.

Dit onderzoek bevat ook een aantal beperkingen. Bij de steun van de ouders is voornamelijk gekeken naar de hulp bij schoolse taken, zoals huiswerk. Er bestaan echter ook minder concrete vormen van steun die ouders aan hun kinderen verlenen. Dit is in verband met de omvang niet meegenomen in deze studie. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat er een vertekend beeld is ontstaan van de

opvoeding in de gezinnen doordat er geen longitudinale data zijn verzameld maar een eenmalige bevraging is gedaan (Eldering, 2002). Ook was het niet mogelijk om de ouders te beoordelen op hun vaardigheden in de Nederlandse taal. Daarom hebben we geen inschatting kunnen maken van het effect van de taal op de mate van afwijking van het steunmodel. Dit was wellicht interessant geweest omdat de kwalitatieve data hierop uitwees. De taal lijkt desondanks van invloed op de wijze waarop de kinderen in deze gezinnen hun ouders steunen. Kinderen van ouders die de taal minder goed spreken lijken vaker taken over te nemen van hun ouders en de ouders steunen meer op hun kinderen, waardoor rolpatronen veranderen.

Ondanks de beperkingen van dit onderzoek zijn er belangrijke resultaten uit naar voren gekomen. Concluderend uit bovenstaande kunnen we stellen dat de steun in migrantengezinnen in Nederland zich kenmerkt door een wederkerige relatie tussen ouder en kind. Enerzijds steunt de ouder het kind, zoals bij het doen van huiswerk, anderzijds steunt het kind ook vaak de ouder, zoals in het huishouden. Dit in tegenstelling tot Nederlandse middenklasse gezinnen waarin het kind centraal staat en de ouder met name het kind steunt. Daarnaast is bij migrantengezinnen de steunende rol van oudere kinderen in het gezin belangrijk. De oudere broers en zussen in het gezin blijken een hele grote rol en verantwoordelijkheid te hebben in veel migrantengezinnen.

REFERENTIES

- Avery, L., Massat, C. R., & Lundy, M. (1998). The relationship between parent and child reports of parental supportiveness and psychopathology of sexually abused children. *Child and adolescent social work journal*, 15 (3), 187-205.
- Bacallao, M. L., & Smokowski, P. R. (2007). The costs of getting ahead, Mexican family system changes after immigration. *Family relations*, 56, 52-66.
- Blunt Bugental, D., & Grusec, J. E. (2006). Socialization Processes. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology, Social, emotional, and personality development*. (366-428). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2009). *The age of migration. International population movements in the modern world*. UK: Palgrave.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2008). *Bevolking, herkomstgroepering, generatie, geslacht en leeftijd, 1 januari*. Gevonden op 25 januari 2009 op <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/default.aspx?DM=SLNL&PA=37325&D1=1-2&D2=0%2c3-4&D3=0&D4=0&D5=0&D6=0%2c4%2c8-12&HDR=G5&STB=T%2cG1%2cG2%2cG3%2cG4&VW=T>
- Crul, M. (2000). *De sleutel tot succes, over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Dagevos J., & Gijsberts, M. (2007). *Jaarrapport Integratie*. Den Haag: Sociaal en cultureel Planbureau.
- Delgado-Gaitan, C. (1994). Socializing young children in Mexican-American families, an intergenerational perspective. In P. Greenfield & R. R. Cocking, (Eds), *Cross-cultural roots of minority child development* (pp, 209-225) Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates publishers.
- Denessen, J. (1999). *Opvattingen over onderwijs. Leerstof- en leerlinggerichtheid in Nederland*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Doolaard, S., & Leseman, P.P.M. (2008). *Versterking van het fundament*. Integreernde studie n.a.v. de opbrengsten van de

- onderzoekslijn sociale en institutionele context van scholen uit het onderzoeksprogramma beleidsgericht onderzoek primair onderwijs 2005-2008. Groningen/GION. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Eldering, L. (2002). *Cultuur en opvoeding: interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat Publishers.
- Eurostat (2008). 8 - Bevolking II. Gevonden op 14 mei 2009, op http://www.europaeducatief.nl/documenten/kaart8_new1.pdf
- Gerris, J.R.M., Boxtel, D.A.A.M. van, Vermulst, A.A., Janssens, J.M.A.M., Zutphen, R.A.H. van & Felling, A.J.A. (1992). *Child-rearing and family in the Netherlands, documentation of a national representative survey of child-rearing, family relations and family processes in 1990*. Nijmegen: University of Nijmegen.
- Haan, M. de. (2008). Opvoeding, migratie & cultuur. In W. Koops, M. Winter, de & B. Levering (Eds.), *Opvoeding als spiegel van de beschaving. Een moderne antropologie van de opvoeding*. (pp. 75-90). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of youth and adolescence*, 29 (3), 319-335.
- Hoek, J. van der. (1995). Oudere broers en zussen doen voor 100 procent mee, medeopvoeders in migrantengezinnen. *Jeugd en Samenleving*, (11/12), 644-655.
- Janssens, J, Pels, T., Deković, M., & Nijsten, C. (1999). Opvoedingsdoelen van autochtone en allochtone ouders. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 38, 318-329.
- Jonkers, M. D. J. (2003). *Een miskende revolutie, het moederschap van Marokkaanse vrouwen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Levine, R. A. (2003). *Childhood socialization: comparative study of parenting, learning and educational change*. Hong Kong: University of Hong Kong.
- Merz, E. A. (2008). *Caring for your loved ones? An attachment perspective on solidarity between generations*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Nederlands Jeugdinstituut (2008). *Informeel sociale steun*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gevonden op 9 december 2008, op <http://www.nji.nl/eCache/DEF/1/09/144.html>
- Orellana, M. F. (2001). The work kids do: Mexican and central American immigrant children's contributions to households and schools in California. *Harvard educational review*, 71 (3).
- Pels, T. (1991). *Marokkaanse kleuters en hun culturele kapitaal. Opvoeden en leren in het gezin en op school*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T. (2004). *Opvoeding en integratie*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T., & Haan, M. de (2003). *Continuity and change in Moroccan socialization*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut en University of Utrecht
- Ploeg, J. D. van der (2007). *Gedragsproblemen, ontwikkelingen en risico's*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rispens, J., Hermanns, J. M. A., & Meeus, W. H. J. (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford: University press.
- Savelkoul, M. (2007). *Wat is sociale steun?* Nationaal Kompas Volksgezondheid. Bilthoven: RIVM. Gevonden op 25 februari 2009, op http://www.rivm.nl/vtv/object_document/o7243n36276.html
- SCP. (2005). *Jaarrapport integratie 2005*. Den Haag: SCP.
- Sonderen, E. van (1991). *Het meten van sociale steun. Proefschrift*. Groningen: Rijksuniversiteit.
- Sonderen, E. van (1993). *Het meten van sociale steun met de Sociale Steun Lijst – Interacties (SSL-I) en Sociale Steun Lijst – Discrepanties (SSL-D): Een handleiding*. Groningen: Noordelijk Centrum voor Gezondheidsvraagstukken.
- Suárez-Orozco, C., & Suárez-Orozco, M. M. (2001). *Children of Immigration*. Cambridge: Harvard University Press.